

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему

Сенсорний розвиток дітей раннього віку засобами дидактичних ігор

(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 3 курсу, групи ДМП-ОПН 22
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки

(код і найменування спеціальності)

_____ / Яків ГАРКУША
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____ / Зоя ГИРИЧ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____ / Ганна МАСІЄНКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о.завідувач кафедри _____ / Наталія БРЮХАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль _____ / Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____ / Ольга ЛИТВИН
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Наталія БРЮХАНОВА
(підпис, ініціали, прізвище)

“28” квітня 2025 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

здобувача Гаркуши Якова Геннадійовича

1. Тема: Сенсорний розвиток дітей раннього віку засобами дидактичних ігор затверджена наказом по університету № 4801-5/925 від 11.04.2025 р.
2. Термін здачі закінченої роботи «11» червня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи/проекту: Об'єкт дослідження: процес сенсорного розвитку дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти. Предмет дослідження: педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку засобами дидактичних ігор. Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність дидактичних ігор як засобу сенсорного розвитку дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти. Завдання дослідження: Проаналізувати психолого-педагогічну літературу щодо сутності сенсорного розвитку в ранньому віці дітей. Визначити роль та можливості дидактичних ігор у стимулюванні сенсорного розвитку дітей раннього віку. Розробити та реалізувати програму сенсорного розвитку «Веселі фігурки» з використанням дидактичних ігор. Експериментально перевірити ефективність дидактичних ігор стимулюванні сенсорного розвитку дітей раннього віку.
4. Зміст роботи/проекту (перелік питань, які належить розробити):
результати аналізу рівня сформованості гностичних умінь у здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти; методика формування гностичних умінь у здобувачів в процесі вивчення охорони праці.
5. Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал):
презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми Power point

6. Дата видачі завдання «28» квітня 2025 р.

Керівник

_____ Зоя ГИРИЧ
(підпис) (ім'я, прізвище)

Завдання прийняв до виконання

_____ Яків ГАРКУША
(підпис) (ім'я, прізвище)

**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК
виконання кваліфікаційної роботи**

№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1	Проаналізувати психолого-педагогічну літературу щодо сутності сенсорного розвитку в ранньому віці дітей. Визначити роль та можливості дидактичних ігор у стимулюванні сенсорного розвитку дітей раннього віку	12.05.2025	виконано
2	Розробити та реалізувати програму сенсорного розвитку «Веселі фігурки» з використанням дидактичних ігор	29.05.2025	виконано
3	Експериментально перевірити ефективність дидактичних ігор стимулюванні сенсорного розвитку дітей раннього віку	05.06.2025	виконано

Студент

_____ Яків ГАРКУША
(підпис) (ім'я, прізвище)

Нормоконтроль

_____ Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я, прізвище)

РЕФЕРАТ

Робота містить: 67 с., 3 рис., 4 табл., 84 джерел.

Об'єкт дослідження: процес сенсорного розвитку дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку засобами дидактичних ігор.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність дидактичних ігор як засобу сенсорного розвитку дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти. Методи дослідження: теоретичні, емпіричні та статистичні.

У дипломній роботі досліджено особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку та можливості його стимулювання за допомогою дидактичних ігор. У теоретичному розділі розглянуто сутність сенсорного розвитку, його значення для загального психофізичного становлення дитини, проаналізовано вікові особливості дітей раннього віку та роль ігрової діяльності у формуванні сенсорного досвіду. Особливу увагу приділено дидактичній грі як засобу пізнання кольору, форми, розміру, текстури, звуку та простору. Практична частина роботи присвячена розробці та апробації системи дидактичних ігор, спрямованих на розвиток сенсорних здібностей. Експериментальні результати підтверджують ефективність систематичного застосування дидактичних ігор для гармонійного сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Ключові слова: сенсорний розвиток, діти раннього віку, дидактичні ігри, пізнавальна активність, ігрова діяльність, розвиток органів чуття.

ABSTRACT

Work contains: 67 pg., 3 fig., 4 tab., 84 sources.

Object of research: the process of sensory development of young children in a preschool educational institution.

Subject of research: pedagogical conditions for the sensory development of young children through didactic games. Purpose of research: to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of didactic games as a means of sensory development of young children in a preschool educational institution. Research methods: theoretical, empirical, and statistical. This thesis investigates the peculiarities of sensory development in young children and the possibilities of stimulating it through didactic games. The theoretical section examines the essence of sensory development, its significance for the child's overall psychophysical formation, analyses the age characteristics of young children, and the role of play activities in forming sensory experience. Particular attention is paid to didactic games as a means of learning colour, shape, size, texture, sound, and space. The practical part of the work is devoted to the development and testing of a system of didactic games aimed at developing sensory abilities. Experimental results confirm the effectiveness of the systematic use of didactic games for the harmonious sensory development of young children.

Keywords: sensory development, young children, didactic games, cognitive activity, play activity, development of sense organs.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ	11
1.1. Психолого-педагогічні особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку	11
1.2. Дидактичні ігри як ефективний засіб сенсорного розвитку	17
1.3. Організація предметно-просторового середовища для стимулювання сенсорного розвитку	25
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2. . ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР	35
2.1. Діагностика рівня сенсорного розвитку дітей раннього віку	35
2.2. Розробка та реалізація програми сенсорного розвитку «Веселі фігурки» у ЗДО	44
2.3. Аналіз результатів формувального експерименту та ефективності програми	52
Висновки до розділу 2.....	56
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Одним із головних завдань сучасної дошкільної освіти є всебічний розвиток особистості дитини, з урахуванням її вікових, індивідуальних та психофізіологічних особливостей. Перші роки життя – період стрімких темпів психічного, мовленнєвого, пізнавального й емоційного розвитку. У цей час дитина опановує навички взаємодії з навколишнім світом, формуються основи її мислення, самосвідомості та комунікації. Сенсорний розвиток, як складова пізнавального розвитку, відіграє ключову роль у цьому процесі, адже саме через органи чуття дитина сприймає світ, накопичує враження, навчається класифікувати, узагальнювати та робити елементарні висновки.

У ранньому віці (від 1 до 3 років) сенсорне пізнання є провідною формою осягнення дійсності. Саме в цей період відбувається інтенсивне дозрівання аналізаторів, формуються перші сенсорні еталони – уявлення про колір, форму, величину, просторове розташування, запах, смак, текстуру предметів. Недостатній розвиток сенсорної сфери може призводити до затримок мовленнєвого та інтелектуального розвитку, порушень у формуванні предметних дій, емоційно-вольової сфери.

У контексті нових освітніх орієнтирів важливо не лише створити сприятливе предметно-просторове середовище, а й підібрати адекватні віку засоби педагогічного впливу. Одним із найефективніших засобів є дидактична гра – провідний вид діяльності дитини дошкільного віку, що забезпечує природне засвоєння знань і формування сенсорних еталонів. Через гру дитина активно сприймає, аналізує, порівнює предмети за різними ознаками, розвиває дрібну моторику, увагу, пам'ять, мовлення. Саме гра виступає засобом організації навчально-виховного процесу, що забезпечує інтерес, позитивні емоції та індивідуалізацію навчання.

Роль педагога у забезпеченні сенсорного розвитку дітей засобами дидактичних ігор є надзвичайно важливою. Вихователь має правильно підібрати ігровий матеріал, організувати простір, підтримати активність

дитини, своєчасно включитися в гру, варіювати рівень складності завдань відповідно до вікових і індивідуальних можливостей. Сучасна методика передбачає використання не лише традиційних, а й інноваційних ігор, дидактичних посібників, інтерактивних матеріалів.

Усе вищезазначене зумовлює актуальність дослідження проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку засобами дидактичних ігор. Розробка ефективних методичних прийомів, систематизація ігор відповідно до сенсорних завдань, створення умов для організації сенсорно-ігрового середовища є важливою умовою успішного формування пізнавальної активності дитини.

Проблема сенсорного розвитку дітей раннього віку нині набуває особливої ваги в системі дошкільної освіти. У перші роки життя дитина формує основу для подальшого пізнавального, мовленнєвого та соціального розвитку. Наукові дослідження у сфері вікової психології (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Д. Б. Ельконін) засвідчують, що в ранньому віці саме сенсорна активність є провідним каналом пізнання. Через зорові, слухові, тактильні, смакові та нюхові відчуття дитина сприймає світ, вчиться розрізняти його елементи та властивості. Недостатній сенсорний досвід у цьому віці призводить до затримок у мовному, пізнавальному та емоційному розвитку.

У сучасному освітньому процесі дедалі частіше наголошується на важливості індивідуального підходу до дитини, організації розвивального середовища, що сприяє її сенсорному пізнанню. Проте, незважаючи на наявність нормативних документів і методичних рекомендацій, практика роботи з дітьми раннього віку демонструє ряд труднощів: обмеженість ігрового простору, недостатній рівень підготовки педагогів до реалізації сенсорного розвитку, формалізація підходів до ігрової діяльності. Багато вихователів потребують додаткових знань щодо методів і прийомів організації дидактичних ігор саме з метою сенсорного розвитку, а також адаптації ігрового матеріалу до індивідуальних потреб малюків.

Дидактична гра, як особливий вид навчання у формі гри, виступає найбільш ефективним засобом організації сенсорного розвитку дітей раннього віку. Вона дає змогу дітям діяти активно, зацікавлено, у природній для них формі – через дії з предметами, сприймання, порівняння, сортування, дослідження. При цьому сенсорне пізнання не є ізольованим – воно тісно пов'язане з розвитком мовлення, мислення, моторики, уваги, емоційної сфери.

З огляду на це актуальним є наукове обґрунтування та практичне забезпечення процесу сенсорного розвитку дітей раннього віку за допомогою дидактичних ігор. Потребує дослідження питання класифікації ігор відповідно до завдань сенсорного розвитку, аналіз змісту та структури таких ігор, а також підходи до організації предметно-ігрового середовища в умовах дошкільного закладу.

Враховуючи зростаючий інтерес науковців, педагогів та батьків до проблем раннього розвитку, обрана тема є своєчасною, практично значущою та перспективною для подальших досліджень. Вона має важливе теоретичне значення – у контексті формування основ особистості, і прикладне — як напрям удосконалення педагогічної роботи з дітьми раннього віку.

Об'єкт дослідження: процес сенсорного розвитку дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти.

Предмет дослідження: педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку засобами дидактичних ігор.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність дидактичних ігор як засобу сенсорного розвитку дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу щодо сутності сенсорного розвитку в ранньому віці дітей.
2. Визначити роль та можливості дидактичних ігор у стимулюванні сенсорного розвитку дітей раннього віку.

3. Розробити та реалізувати програму сенсорного розвитку «Веселі фігурки» з використанням дидактичних ігор.

4. Експериментально перевірити ефективність дидактичних ігор стимулюванні сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Гіпотеза дослідження: якщо в освітній процес з дітьми раннього віку цілеспрямовано включити дидактичні ігри з урахуванням педагогічних умов (особистісно орієнтований підхід, сенсорно збагачене середовище, систематичність вправ), то це сприятиме ефективному сенсорному розвитку дітей.

Наукова новизна: уточнено й доповнено уявлення про ефективність використання дидактичних ігор як педагогічного засобу сенсорного розвитку дітей раннього віку. Визначено оптимальні педагогічні умови реалізації сенсорного розвитку в ігровій діяльності.

Практична значущість: розроблена та апробована програма «Веселі фігурки» може бути використана педагогами ЗДО для цілеспрямованого сенсорного розвитку дітей раннього віку. Матеріали дослідження можуть слугувати методичним орієнтиром для вихователів, методистів, батьків щодо організації дидактичних ігор у сенсорно-розвивальному середовищі.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

1.1. Психолого-педагогічні особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку

Раннє дитинство – особливий період становлення органів, систем і, перш за все, функції мозку. Ранній вік – найсприятливіший час для сенсорного виховання, без якого неможливе нормальне формування розумових здібностей дитини. Цей період важливий для вдосконалення діяльності органів чуття, накопичення уявлень про навколишній світ, розпізнавання творчих здібностей.

Сенсорний розвиток дитини – це розвиток її сприйняття та формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, положення у просторі, а також запах, смак тощо. Значення сенсорного розвитку в ранньому та дошкільному віці важко переоцінити. Саме цей вік є найсприятливішим для вдосконалення діяльності органів чуття, накопичення уявлень про навколишній світ. Видатні зарубіжні вчені в галузі дошкільної педагогіки (Ф. Фребель, М. Монтесорі, О. Декролі), а також відомі представники вітчизняної дошкільної педагогіки та психології (Є.І. Тіхеєва, А.В. Запорожець, А.П. Усова, Н.П. Сакуліна та ін.) справедливо вважали, що сенсорне виховання, спрямоване на забезпечення повноцінного сенсорного розвитку, є однією з основних сторін дошкільного виховання [3].

Дитина в житті стикається з різноманітним форм, барв та інших властивостей предметів, зокрема іграшок та предметів домашнього вжитку. Вона знайомиться з творами мистецтва – музикою, живописом, скульптурою. І звичайно, кожна дитина, навіть без цілеспрямованого виховання, так чи інакше, сприймає все це. Але якщо засвоєння відбувається стихійно, без розумного педагогічного керівництва дорослих, воно нерідко виявляється поверхневим, неповноцінним. Тут-то приходить на допомогу сенсорне

виховання – послідовне, планомірне ознайомлення дитини із сенсорною культурою [22,4].

За словами Л.А. Венгера та В.С. Мухіної, сенсорне виховання має велике значення для розвитку дитини, вдосконалення її чуттєвого пізнання навколишнього світу, розвитку у неї складних розумових та сенсорних процесів. Все це визначає рівень розвитку сенсорної культури дитини [3,17].

У ранньому віці, якщо створені всі необхідні умови, у дитини спостерігається інтенсивний розвиток сенсорних здібностей, що визначають рівень розвитку сприйняття. Домінуючим у сенсорному розвитку є сприйняття предметів. Дієве знайомство з предметами, їх властивостями призводить до виникнення образів сприйняття. На початку другого року життя точність та осмисленість сприйняття невеликі. Дитина, діючи з предметами, часто орієнтується на окремі, що кидаються в очі, ознаки, а не на поєднання сенсорних характеристик (так і пухнастий комір, і хутрянну шапку вона називає «кицькою» тощо).

Дитина в житті стикається з різноманітним форм, барв та інших властивостей предметів, зокрема іграшок та предметів домашнього вжитку. Але якщо засвоєння відбувається стихійно, без розумного педагогічного керівництва дорослих, воно нерідко виявляється поверхневим, неповноцінним. Тут-то і приходить на допомогу сенсорне виховання.

За словами Л. А. Венгера, велике значення в сенсорному вихованні має формування у дітей уявлень про сенсорні еталони – загальноприйняті зовнішні властивості предметів (термін «сенсорні еталони» був запропонований А.В. Запорожцем) [15]. Як сенсорні еталони кольору виступають сім кольорів спектра та їх відтінки за світлотою та насиченістю, як еталони форми – геометричні фігури, величини – метрична система мір.

У зміст ознайомлення дітей із властивостями предметів має бути включено, перш за все, виділення кольору, форми, величини як особливих властивостей предметів, без якого не можуть бути сформовані повноцінні уявлення. Виділення властивостей спочатку, коли діти ще не володіють

загальноприйнятими еталонними уявленнями, йде за допомогою співвіднесення предметів між собою [14].

Провідною в ранньому дитинстві є предметна діяльність, тому сенсорні завдання доцільно включати саме в цей вид діяльності, де облік кольору, форми та величини об'єктів є необхідною умовою виконання предметних дій. Такими діями можуть виступати розкладання предметів на дві групи, розміщення вкладок у гнізда, втикання грибків-втулочок в отвір дошки (зазначені види дій описані в роботах Є.І. Радіної) [14,15].

Н.М. Поддяков вказував, що при вирішенні різних сенсорних завдань важливим виявляється навчання дітей зовнішнім прийомам зіставлення об'єктів, наприклад накладання об'єктів один на одного у разі ознайомлення з формою, прикладання їх один до одного з вирівнюванням по одній лінії при знайомстві з величиною і, нарешті, прикладання впритул при розпізнаванні кольору. Перетворюючись, ці зовнішні орієнтовні дії призводять до формування сенсорних дій, що дозволяють здійснювати зорове зіставлення об'єктів за їх властивостями [7,16].

Основним завданням сенсорного виховання, на думку Л.А. Венгера, є те, що діти повинні навчитися виділяти колір, форму та величину як особливі ознаки предметів, накопичувати уявлення про основні різновиди кольору та форми та про відношення між двома предметами за величиною [3,17].

У цьому віці у дітей формують сенсорні еталони: стійкі, закріплені в мові уявлення про кольори, геометричні фігури та відношення за величиною між кількома предметами. Пізніше слід знайомити їх з відтінками кольору, з варіантами геометричних фігур та з відношеннями за величиною, що виникають між елементами ряду, що складається з більшої кількості предметів. Одночасно з формуванням еталонів необхідно вчити дітей способам обстеження предметів: їх групуванню за кольором та формою навколо зразків-еталонів, послідовному огляду та опису форми, виконанню все складніших окомірних дій. Нарешті, як особливе завдання виступає необхідність розвивати у дітей аналітичне сприйняття. Основною особливістю

сенсорного розвитку дітей раннього віку є освоєння прийомів прикладання, порівняння, зіставлення кольору, форми, величини [7,18].

А.П. Усова вказувала, що в ранньому віці розвиток відчуттів та сприйняття відбувається дуже інтенсивно. При цьому правильне уявлення про предмети легше формується в процесі їх безпосереднього сприйняття, як зорового, так і слухового та дотикового в процесі різного роду дій з цими предметами. Розвиток процесів відчуття та сприйняття у дітей значно обганяє розвиток мислення, тому в навчанні дошкільнят широко використовується принцип наочності [17,25].

Дитина на кожному віковому етапі виявляється найбільш чутливою до тих чи інших впливів. У зв'язку з цим кожен віковий щабель стає сприятливим для подальшого нервово-психологічного розвитку та всебічного виховання дошкільника: чим менша дитина, тим більше значення в її житті має чуттєвий досвід, що є основою сенсорного розвитку.

Таким чином, сенсорне виховання спрямоване на те, щоб навчити дітей точно, повно і розчленовано сприймати предмети, їх різноманітні властивості та відношення (колір, форму, величину тощо). Сенсорне виховання, спрямоване на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, служить основою пізнання світу, першою сходинкою якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, фізичного, естетичного виховання значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку дітей, тобто того, наскільки дитина чує, бачить, відчуває навколишнє.

Сенсорний розвиток у ранньому віці є фундаментом для формування всіх пізнавальних процесів, мовлення, інтелекту та загального психічного розвитку дитини. Саме через органи чуття – зір, слух, дотик, нюх і смак – дитина знайомиться з навколишнім світом, накопичує перші враження, навчається порівнювати, розрізняти предмети, встановлювати зв'язки між явищами. Цей період вважається «сенситивним» — найбільш сприятливим для формування сенсорного досвіду. Саме тому надзвичайно важливо забезпечити дитині раннього віку умови для активного і різнобічного сенсорного розвитку.

З психологічної точки зору, ранній вік охоплює період від народження до трьох років. У цей час відбувається стрімке дозрівання нервової системи, сенсорних аналізаторів і формування основних каналів сприймання. Дитина ще не має готових уявлень або узагальнень – її пізнання є безпосереднім, наочно-образним і тісно пов'язаним із руховою активністю. Психологи відзначають, що розвиток сенсорики в цьому віці тісно переплетений із загальним психомоторним та емоційним розвитком. Через маніпуляцію з предметами, гру, пробування на дотик, слух, смак, дитина не лише отримує сенсорні еталони (уявлення про колір, розмір, форму, фактуру), а й розвиває дрібну моторику, мовлення, самосвідомість.

Однією з найважливіших умов повноцінного сенсорного розвитку є наявність багатого предметного середовища. У ранньому віці дитина активно досліджує світ через дії з предметами – стукає, трясє, складає, катає, розкладає. Ці дії не є безсистемними: саме завдяки ним дитина засвоює елементарні властивості предметів – твердість, м'якість, тепло, колір, вагу. Педагогічне завдання дорослого – не просто надати предмети для гри, а забезпечити різноманітність відчуттів, системність у поданні сенсорної інформації та підтримку пізнавального інтересу. Наприклад, важливо давати дитині не лише червоний кубик, а кілька кубиків різних кольорів, форм і розмірів, що дозволить їй помітити відмінності й зробити узагальнення.

З педагогічної точки зору, сенсорний розвиток потребує організації спеціальних умов: по-перше, це відповідне сенсорне середовище (іграшки, матеріали, предмети з різними властивостями); по-друге, цілеспрямована діяльність – ігри, вправи, заняття, що сприяють зосередженому сприйманню та закріпленню сенсорних еталонів; по-третє, активна участь дорослого, який слугує «провідником» у світ відчуттів: озвучує властивості предметів, звертає увагу на подібності й відмінності, допомагає знайти зв'язки. Дуже важливо, щоб педагог і батьки самі володіли сенсорною культурою: знали, як правильно називати кольори, формувати поняття про простір, кількість, форму, фактуру.

Адже саме через мовлення відбувається осмислення дитиною отриманих сенсорних вражень.

Кожна вікова група має свої особливості в сенсорному розвитку. Наприклад, у немовляти (до 1 року) формуються первинні реакції на зорові, слухові, тактильні подразники. У віці від 1 до 2 років з'являється інтерес до впізнавання предметів, розрізнення кольорів, починає формуватись елементарна класифікація. У віці від 2 до 3 років дитина вже здатна групувати предмети за одним-двома ознаками, виконувати прості сенсорні завдання, використовувати сенсорні поняття в мовленні («великий», «червоний», «м'який»). Саме тому педагог має орієнтуватися на вікові та індивідуальні особливості дитини, поступово ускладнюючи завдання й формуючи вміння цілеспрямовано сприймати, аналізувати й порівнювати.

Потрібно враховувати і те, що сенсорний розвиток нерозривно пов'язаний із емоційним станом дитини. Малюк краще засвоює інформацію в умовах позитивної емоційної атмосфери, підтримки, доброзичливого спілкування. Надмірне навантаження, одноманітність або відсутність зацікавленості можуть призвести до гальмування пізнавальної активності. Тому ігри мають бути цікавими, змістовними, емоційно насиченими. Добре сприймаються музичні іграшки, сенсорні коробки, розвивальні панелі, пальчикові ігри, театралізовані сюжети.

Таким чином, психолого-педагогічні особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку зумовлюють необхідність створення сприятливого середовища, емоційної підтримки, педагогічної чуйності та цілеспрямованої роботи з формування сенсорних еталонів. Цей процес є складовою загального розвитку дитини і має стати пріоритетом у практиці дошкільної освіти, оскільки від його ефективності значною мірою залежить подальший інтелектуальний і мовленнєвий розвиток.

1.2. Дидактичні ігри як ефективний засіб сенсорного розвитку

Одним із важливих засобів сенсорного розвитку є дидактична гра. На думку низки авторів, основна особливість дидактичних ігор визначена їхньою назвою: це ігри навчальні. Вони сприяють розвитку пізнавальної діяльності, інтелектуальних операцій, що є основою навчання. Але дитину приваблює в грі не навчальне завдання, яке в ній закладене, а можливість проявити активність, виконати ігрову дію, досягти результату, виграти. Однак якщо учасник гри не опанує знаннями, розумовими операціями, які визначені навчальним завданням, він не зможе успішно виконати ігрові дії. Можливість навчати маленьких дітей за допомогою активної цікавої для них діяльності – відмінна особливість дидактичних ігор [2,5].

Народна мудрість створила дидактичну гру, яка є для маленької дитини найбільш підходящою формою навчання. Традиція широкого використання дидактичних ігор з метою виховання та навчання дітей, що склалася в дошкільній педагогіці, отримала свій розвиток у працях вчених та багатьох педагогів.

Автор однієї з перших педагогічних систем дошкільного виховання Фрідріх Фребель був переконаний, що завдання початкової освіти полягає не в навчанні у звичайному розумінні цього слова, а в організації гри. У розроблену Фрідріхом Фребелем систему дидактичних ігор увійшли ігри з різними іграшками, матеріалами (м'ячем, кубиками, кулями, циліндрами та іншим). Обов'язковим елементом більшості дидактичних ігор були вірші, пісні, римовані казки, написані Фребелем [20,21].

Є.І. Тіхеєва, автор однієї з перших вітчизняних педагогічних систем дошкільного виховання, заявила про новий підхід до дидактичних ігор. На думку Є.І. Тіхеєвої вони (дидактичні ігри) є лише одним із компонентів виховно-освітньої роботи з дітьми поряд із читанням, бесідою, малюванням, співом, гімнастикою, працею. Навчальні завдання в пропонованих Є.І. Тіхеєвою іграх виходять за рамки вправи зовнішніх почуттів, сенсорики

дитини. Вони передбачають формування розумових операцій (порівняння, класифікація, узагальнення), удосконалення мовлення (збагачення словника, опис предметів, складання загадок), розвиток уміння орієнтуватися у відстані, часі, просторі. Вирішення цих завдань (розвиток пам'яті, уваги, комунікативних умінь) вимагало зміни змісту ігор, розширення арсеналу дидактичних матеріалів. Змістом дидактичних ігор стало навколишнє життя з усім багатством світу природи, соціальних зв'язків, рукотворних предметів. Тіхеева розробила дидактичні матеріали, настільні друковані ігри, які й сьогодні використовуються в дошкільних закладах.

Л.А. Венгер розробив систему дидактичних ігор із сенсорного виховання, яка була спрямована на навчання дітей точно, повно і розчленовано сприймати предмети, їхні різноманітні властивості та відносини (колір, форма, величина, розташування в просторі) [3,15].

Останнім часом пошуки вчених З.М. Богуславська, О.М. Дяченко, Є.О. Смирнова та інші йдуть у напрямку створення серії ігор для повноцінного розвитку дитячого інтелекту, які характеризуються ініціативністю розумових процесів, перенесенням сформованих розумових дій на новий зміст. У таких іграх часто немає фіксованих правил, навпаки діти ставляться перед необхідністю вибору способів вирішення завдання [1,14].

«У дидактичній грі, – вказувала З.М. Богуславська, – формується пізнавальна діяльність дитини, виявляються особливості цієї діяльності. У грі дитина розвивається фізично, привчає наявність готового змісту і правила дає можливість вихователю більш планомірно використовувати ці ігри для розумового виховання дітей» [1,19].

А.К. Бондаренко вказує, що в дошкільній педагогіці всі дидактичні ігри можна розділити на три основні види: ігри з предметами (іграшками, природним матеріалом); настільні друковані ігри; словесні ігри.

В іграх з предметами використовуються іграшки та реальні предмети (предмети побуту, знаряддя праці), об'єкти природи (овочі, фрукти, шишки, листя, насіння). Ігри з предметами дають можливість вирішувати різні

виховно-освітні завдання: розширювати та уточнювати знання дітей, розвивати розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, розрізнення, узагальнення, класифікація), удосконалювати мовлення (уміння називати предмети, дії з ними, їхні якості, призначення; описувати предмети, складати та відгадувати загадки, правильно вимовляти звуки мовлення), виховувати довільність поведінки, пам'яті, уваги [2,17].

А.В. Запорожець, А.П. Усова вказували, що серед ігор з предметами особливе місце займають сюжетно-дидактичні ігри та ігри-інсценування. У сюжетно-дидактичних іграх діти виконують певні ролі, наприклад, продавця, покупця в грі «Магазин» [17].

Ігри-інсценування допомагають уточнити уявлення про різні побутові ситуації («Влаштуємо ляльці кімнату»), про літературні твори («Подорож до країни казок»), про норми поведінки («Що таке добре і що таке погано»). Для розвитку координації дрібних рухів та зорового контролю в рамках безпосередньо освітньої діяльності організовуються ігри з бірюльками, кеглями, бильбоке, настільним більярдом. Особливо велика роль таких ігор на межі переходу до шкільного навчання.

Ігри з природним матеріалом (насіння рослин, листя, різноманітні квіти, камінці, мушлі) дозволяють закріпити знання дітей про навколишнє природне середовище, формують розумові процеси (аналіз, синтез, класифікація). Вихователь організовує такі ігри під час прогулянки, безпосередньо стикаючись з природою: деревами, чагарниками, квітами, листям, насінням [2,13].

У дидактичних іграх широко використовуються різноманітні іграшки. У них яскраво виражені колір, форма, призначення, величина, матеріал, з якого вони зроблені. В іграх удосконалюються знання про матеріал, з якого зроблені іграшки, про їхні характерні властивості та ознаки.

Настільно-друковані ігри різноманітні за змістом, навчальними завданнями, оформленням. Вони допомагають уточнювати та розширювати уявлення дітей про навколишній світ, систематизувати знання, розвивати

розумові процеси. Настільно-друковані ігри різноманітні за видами: парні картинки, лото, доміно, лабіринти, розрізні картинки, кубики, пазли. Поширені настільно-друковані ігри, влаштовані за принципом розрізних картинок, складаних кубиків, на яких зображений предмет або сюжет ділиться на кілька частин. Ці ігри сприяють розвитку логічного мислення, зосередженості, уваги. Для дошкільнят складання цілого з частин – складний процес осмислення, роботи уяви.

Наразі популярні пазли, де картинки особливої техніки з'єднання, розділені на кілька частин і мають різний зміст (зображення сценок із мультфільмів, тварин, замків). Словесні ігри відрізняються тим, що процес вирішення навчального завдання здійснюється в розумовому плані, на основі уявлень і без опори на наочність. Переважно словесні ігри проводять з дітьми старшого віку.

Н.Н. Палагіна вказувала, що дидактична гра має певну структуру, що характеризує гру як форму навчання та ігрову діяльність одночасно. Виділяються такі складові елементи гри: дидактичне завдання; ігрове завдання; ігрові дії; правила гри; результат (підбиття підсумків) [10].

Дидактичне завдання за Н.Н. Палагіною визначається метою навчального та виховного впливу. Вона формулюється педагогом і відображає його навчальну діяльність [12].

Дидактичне завдання в дидактичній грі реалізується через ігрове завдання. Вона визначає ігрові дії, стає завданням самої дитини. Найголовніше: дидактичне завдання в грі «замасковане» і постає перед дітьми у вигляді ігрового задуму (завдання).

Ігрові дії – основа гри. Чим різноманітніші ігрові дії, тим цікавіша для дітей сама гра і тим успішніше вирішуються пізнавальні завдання [2,16].

Правила гри. Їхній зміст і спрямованість обумовлені загальними завданнями формування особистості дитини, пізнавальним змістом, ігровими завданнями та ігровими діями. Правила містять моральні вимоги та взаємини дітей до виконання норм поведінки.

Підбиття підсумків (результат) – проводиться відразу після закінчення гри. Необхідно при цьому відзначити досягнення кожної дитини, підкреслити успіхи дітей, що відстають. Дуже важливо продумати висновок, підбиття підсумків після проведення дидактичної гри. Велике значення має колективний аналіз гри. Оцінювати слід і швидкість, і якість виконання ігрових дій дітьми. Обов'язково потрібно звернути увагу і на прояв поведінки дітей та якостей їхньої особистості в грі; як проявилася їхня взаємодопомога в грі, наполегливість у досягненні мети [13].

Дидактичні ігри різноманітні за своїм змістом, ігровим матеріалом, ігровими діями, пізнавальною діяльністю.

А.К. Бондаренко зазначала, що методика організації дидактичних ігор включає в себе: підготовку до гри, проведення гри, аналіз гри [2].

Керуючи грою, вихователь здійснює дидактичні завдання через привабливі для дітей ігрові завдання, ігрові дії, ігрові правила. Одночасно він є учасником гри, причому процес навчання для самих дітей непомітний, оскільки вони вчаться грати [14,24].

Величезне значення в керівництві іграми має слово вихователя. Звернення до дітей, пояснення, короткі сюжетні розповіді, які розкривають зміст гри та поведінку персонажів, образні пояснення ігрових дій, питання до дітей – все це розкриває зміст гри та участь дітей у ній, сприяє розумінню дітьми включених у гру завдань.

А.К. Бондаренко зазначала, що дидактична гра характеризується різноманітними формами діяльності дітей у їх поєднанні. Вихователь навчає дітей доцільним ігровим діям, використовуючи зір, слух, рухово-моторний та дотиковий аналізатори. Рухова активність дітей поєднується з мовленнєвою, оскільки вихователь позначає словом якості предметів, дії. Рухи, і повторюючи слово в різних умовах, закріплює його в словнику дитини. Для розвитку інтересу до дидактичних ігор у старших дітей педагог включає складніші інтелектуально-вольові завдання, не поспішає підказувати ігрові дії, а пропонує дітям визначити їх самостійно. Практична діяльність дітей у грі стає

більш усвідомленою: вона більшою мірою спрямована на досягнення результату, а не на сам процес [2].

Палагіна Н.Н. зазначала, що керуючи дидактичною грою, вихователь має широкі можливості використовувати різноманітні форми організації дітей і тим самим посилювати моторно-рухову активність. Контакт педагога з дітьми, дітей між собою досягається легше і швидше, якщо діти сидять колом або півколом, а вихователь у центрі кола або півкола. Іноді діти діляться на групи, що займають різні місця, а іноді "їдуть подорожувати" і залишають межі групи.

У дидактичних іграх дійовими особами є і педагог, і діти. У цьому відношенні гра відкриває незрівнянно більші можливості для підвищення ініціативи, збагачення задуму, виникнення з боку дітей питань, пропозицій. Тримати гру в межах запропонованого часу – велике мистецтво. Ясність, стислість описів, розповідей, реплік дітей є умовою розвитку гри [13,21].

Доброзичливість, підтримка, радісна обстановка, вигадка та фантазія – тільки в цьому випадку дидактичні ігри будуть корисні для розвитку дитини.

Результат дидактичної гри – показник рівня досягнення дітей у засвоєнні знань, у розвитку розумової діяльності, взаємин, а не просто виграш, отриманий будь-яким шляхом. Ігрові завдання, дії, правила, результат гри взаємопов'язані, і відсутність хоча б однієї з цих складових частин порушує її цілісність, знижує виховний вплив [13,22].

Отже, дидактична гра – це складне, багатогранне явище. У дидактичних іграх відбувається не тільки засвоєння знань про сенсорні еталони, а й розвиваються всі психічні процеси дітей, їх емоційно-вольова сфера, здібності та вміння.

Сенсорний розвиток дитини є одним із найважливіших аспектів формування особистості в дошкільному та молодшому шкільному віці. Саме завдяки розвитку органів чуття — зору, слуху, дотику, смаку та нюху — дитина сприймає навколишній світ, навчається розрізняти предмети за їхніми властивостями, встановлювати зв'язки між явищами, класифікувати, порівнювати й узагальнювати. У цьому контексті особливої значущості

набувають дидактичні ігри, які виступають як ефективний засіб не лише навчання, а й сенсорного розвитку дитини.

Дидактична гра поєднує в собі навчальне завдання та ігрову мотивацію, що дає змогу зробити процес пізнання природним, цікавим і результативним для дітей. Сенсорні еталони — це основні характеристики предметів (колір, форма, розмір, просторове положення, звучання тощо), які дитина має засвоїти у процесі пізнавальної діяльності. Завдяки ігровому підходу дитина легше запам'ятовує ці еталони, застосовує їх у нових ситуаціях, розвиває здатність до аналізу, синтезу, порівняння.

Водночас активізується й мовлення дитини, формується вміння виражати свої враження словами, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Педагогічна цінність дидактичних ігор полягає в тому, що вони можуть бути спрямовані на розвиток конкретних сенсорних функцій: наприклад, ігри на розвиток зору допомагають формувати уявлення про кольори, форми, розміри; ігри на слухове сприймання розвивають здатність розрізняти звуки, їхню силу, висоту, тривалість; ігри на дотик активізують тактильне сприймання та дрібну моторику.

Серед найпоширеніших прикладів – ігри «Впізнай предмет на дотик», «Знайди тінь», «Домалюй фігуру», «Що змінилося?», «Почуй і повтори». Залежно від обраного матеріалу та мети заняття педагог може варіювати умови гри, її правила та складність, що робить дидактичну гру гнучким і дієвим інструментом. Важливо зазначити, що ефективність ігрових методик значною мірою залежить від педагогічної майстерності вчителя або вихователя. Педагог має чітко усвідомлювати мету гри, вміти зацікавити дітей, створити сприятливе емоційне середовище, в якому дитина не боїться помилитися чи бути не такою, як інші. Також важливою умовою є систематичність проведення таких ігор: сенсорний розвиток не може бути випадковим або епізодичним – він потребує цілеспрямованої, поетапної роботи з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини.

Дидактичні ігри сприяють розвитку не лише сенсорних здібностей, а й загального інтелектуального потенціалу дитини. У процесі гри в дитини формуються важливі пізнавальні якості – увага, пам'ять, уява, мислення. Також вони виховують самостійність, відповідальність, здатність до співпраці з іншими дітьми. Особливо цінним є те, що дитина в процесі гри не лише пізнає світ, а й вчиться оцінювати власні дії, аналізувати результат, робити висновки. Це створює підґрунтя для формування навчальної мотивації та позитивного ставлення до пізнавальної діяльності. Успішність використання дидактичних ігор для сенсорного розвитку також значною мірою залежить від якісного дидактичного матеріалу. Він має бути різноманітним, естетично привабливим, безпечним, викликати інтерес у дитини. Це можуть бути як фабричні іграшки та посібники, так і матеріали, виготовлені власноруч педагогом або самими дітьми. Окрім того, дидактичні ігри можуть використовуватись як у груповій, так і в індивідуальній роботі, що дозволяє адаптувати процес навчання під потреби кожної дитини. Дидактичні ігри мають і ще один важливий аспект – вони сприяють формуванню емоційної сфери дитини. У процесі гри діти переживають радість, задоволення від спілкування, здобуття нового досвіду, усвідомлення власної успішності. Це позитивно впливає на самооцінку, мотивацію, міжособистісні відносини в колективі.

Таким чином, дидактична гра є не лише ефективним засобом сенсорного розвитку, а й універсальним педагогічним інструментом, який поєднує навчання, виховання та розвиток у цілісну систему. Саме тому сучасна педагогіка розглядає гру як провідну діяльність у дошкільному віці та активно інтегрує її в початкову ланку освіти. Грамотне й цілеспрямоване використання дидактичних ігор сприяє гармонійному розвитку дитини, забезпечує її готовність до шкільного навчання та формує основи для подальшого інтелектуального і особистісного зростання.

1.3. Організація предметно-просторового середовища для стимулювання сенсорного розвитку

Дослідження сприйняття дошкільнят, що проводилися А.В. Запорожцем та його послідовниками А.П. Усовою, Н.П. Сакуліною, Л.А. Венгером, Н.Н. Піддяковим показали, що сенсорне виховання передбачає, перш за все, правильну організацію предметно-просторового розвиваючого освітнього середовища, яке є однією з умов сенсорного розвитку дітей [3,12].

Проблема організації розвиваючого середовища в цілому розглядалася, тією чи іншою мірою, багатьма дослідниками в різні історичні періоди. Особливу роль предметного середовища у становленні особистості дитини підкреслюють у своїх дослідженнях Р.Б. Стеркіна, Н.А. Ветлугіна, Г.Н. Пантелєєв, А.В. Петровський, Н.А. Рауцька, В.С. Мухіна та ін. [8].

Широкова Г.А. зазначила, що питання оснащення розвиваючого середовища в групах раннього дошкільного віку розглянуто недостатньо. Практика останніх років з усією очевидністю показала особливу значущість для дітей раннього віку соціальних умов життя, що складаються зі спілкування, навчальних ігор, розвиваючого впливу навколишнього середовища – всього того, що прийнято вважати культурою виховання. При цьому сучасний інтер'єр та дизайн внутрішніх приміщень: обладнання, меблі, іграшки, посібники для малюків, – розглядаються як необхідні складові предметно-просторового розвиваючого освітнього середовища.

У різноманітному предметному середовищі дитина не тільки пізнає властивості, якості, призначення тих чи інших предметів, а й опановує мову соціального спілкування, однією з форм якого є встановлення контактів з однолітками під час ігрових дій. Так починається процес формування елементарних навичок комунікації, провідна роль у якому відводиться вихователю. Він – зразок для наслідування, через нього відбувається передача загальнолюдських моральних норм та правил.

Привертаючи увагу дітей, збуджуючи їхній інтерес, вихователь закладає перші основи у розвитку такої важливої якості, як допитливість. Отримуючи поживу для свого розуму, маленька дитина охоче бере участь у заняттях, чекає на них, радіє їм. На заняттях дитина, привчена слухати дорослого, дивитися на те, що йому показують, опановує певні знання. Вона багато дізнається про різні предмети: про їх призначення, про зовнішній вигляд, властивості, такі як форма, колір, величина, вага, якість матеріалу та ін. Розвивається та вдосконалюється її сприйняття.

За Г.А. Широковою умовами, що забезпечують найбільшу ефективність у сенсорному розвитку дітей раннього віку є:

- створення предметно-розвиваючого середовища, що сприяє розвитку сенсорного виховання дітей через гру;
- систематизація дидактичних ігор у плануванні;
- індивідуально диференційований підхід;
- формування сенсорного сприйняття в кожному виді діяльності через ігрову форму, психологічна комфортність дітей, що забезпечує емоційне благополуччя [22].

Результативністю роботи є підвищення рівня розвитку сенсорного виховання дітей, формування позитивно-емоційного настрою, вміння спілкуватися з однолітками та дорослими, розрізняти основні геометричні фігури та їх варіанти, а також основні кольори спектру.

Спеціально створені умови – у процесі проведення занять та у повсякденному житті – дозволяють забезпечити накопичення різноманітних зорових, слухових, дотикових вражень. Також формувати елементарні уявлення про основні різновиди величини (великий – маленький), форми (коло, квадрат, трикутник, овал, прямокутник), кольору (червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, чорний, білий). В результаті стає можливим формувати вміння виділяти різноманітні властивості предметів, орієнтуючись на колір, форму, величину, звуки, фактуру тощо.

Дитина ще не володіє мовою достатньою мірою, тому основними засобами вираження думки та почуттів є безпосередні дії [13,18].

У повсякденному житті дітям треба давати можливість спостерігати за формою, кольором, пропорціями предметів, явищ. Своєчасне сенсорне виховання на даному віковому етапі – головна умова пізнавального розвитку, правильної та швидкої орієнтації в нескінченно мінливому оточенні, емоційної чуйності, здатності сприймати красу та гармонію світу. А швидке включення сенсорних систем є однією з ключових здібностей людини, основ її повноцінного розвитку. Використання «опредметнених» слів-назв обумовлено тим, що дитині марно говорити про прямокутник, квадрат, овал, коло та трикутник, хоча вони їх розрізняють вже вперше 2-3 місяці. На другому році життя діти засвоюють форму як ознаку предметів: вони легко вибирають необхідні деталі для будівельного набору для «даху» тощо [22,26].

Словниковий запас дуже обмежений і дуже сильно відстає від розвитку сприйняття, тому поряд з «опредметненими» словами-назвами форм діти легко засвоюють слова, що сприяють розвитку сприйняття типу «такий», «різні», «не такий». Запам'ятовування та правильне вживання слів, що позначають колір, – дуже складний і важкий процес, формування його закінчується лише до п'яти років [22].

При підборі дидактичних матеріалів необхідно прагнути однакової насиченості кольору. Якщо червоний колір яскравий, то такими ж насиченими, яскравими повинні бути і помаранчевий, жовтий, і зелений та інші кольори. В іншому випадку дитина з порушенням колірного сприйняття може орієнтуватися не на сам колір, а на його інтенсивність [16,22].

Поступовість, послідовність в ускладненні завдань, спрямованих на сенсорний розвиток, значуща як для дітей зазначеного віку, так і для старших. Протягом другого року життя при цілеспрямованому сенсорному вихованні у дитини спостерігається позитивне ставлення до дій з предметами різної величини, форми, кольору. Вона довго маніпулює ними, розглядає, обмацує,

перекладає їх з місця на місце, виявляючи нові параметри предметного світу [17,21].

Для дітей третього року життя – при створенні необхідних для цього умов – характерний прискорений темп сенсорного розвитку. У даний віковий період сенсорне виховання є, з одного боку, як і раніше, основною лінією розвитку, а з іншого боку, всі інші лінії розвитку базуються на сенсорній основі [17,24].

У зв'язку з цим необхідно створювати умови для інтенсивного накопичення різноманітних уявлень про колір, форму, величину, фактуру, віддаленість предметів та явищ як у процесі спеціально організованих ігор-занять, так і у повсякденному житті. При цьому важливо, щоб уявлення про сенсорні властивості та якості предметів були не тільки широкими, а й систематизованими. Після 3-х років основне місце в сенсорному вихованні займає ознайомлення дітей із загальноприйнятими сенсорними еталонами та способами їх споживання. Враховуючи різкий стрибок у розвитку мови, необхідно враховувати прагнення дітей до відтворення – слідом за дорослим – слів-назв форми, кольору та самостійного їх вживання.

В результаті систематичної роботи з сенсорного виховання дітей раннього віку у них виявляються сформованими вміння та навички, що свідчать про відповідний рівень розвитку сприйняття:

Діти успішно виділяють та враховують колір, форму, величину, фактуру та інші ознаки предметів та явищ при виконанні ряду практичних дій.

Метою нашої роботи в цьому напрямку було створення оптимальних умов для розвитку сенсорних уявлень дітей раннього віку в повсякденному житті.

Досягнення мети передбачалося за рахунок вирішення наступних завдань:

- Розвиток дітей, збагачення їхнього сенсорного досвіду шляхом виділення форми, кольору та величини предметів.
- Вправа дітей у встановленні схожості та відмінності між предметами.

- Формування у дітей вміння називати властивості предметів.
- Робота будувалася за трьома напрямками:
- Виховно-освітня робота з дітьми;
- Збагачення предметно-просторового розвиваючого освітнього середовища;
- Організація взаємодії з батьками.

На другому році життя основне завдання полягає у наданні дитині достатнього багатства та різноманітності зовнішніх вражень, розвитку уваги до властивостей предметів. Коли у малюка починають формуватися хапальні рухи. Сенсорне виховання в цей період – основний вид діяльності. Забезпечуючи приплив все нових вражень, воно стає необхідним не тільки для розвитку діяльності органів чуттів, а й для розвитку нормального загального фізичного та психічного розвитку дитини.

На 2-3 році життя дитина ще не готова до засвоєння сенсорних еталонів, у неї ще тільки починають накопичуватися уявлення про величину, форму, колір та інші властивості предметів, а накопичення цих уявлень проходить через гру, через ігрові ситуації, в які я вношу ті цілі, ті завдання, ті вміння, які необхідно засвоїти дітям. Завдяки зацікавленості дітей у розвитку сюжету співпереживання його героям, діти в активній пізнавальній діяльності освоюють прийоми групування та класифікації, явища відносин та залежностей між предметами за їх розміром, формою, кольором, розташуванням у просторі, визначають послідовність та результативність своїх дій, пізнають початок логіки. Це в результаті допомагає їм перейти від простого сприйняття предметів, чисел, явищ до усвідомлення їх значення та необхідності використання в житті.

Сенсорний розвиток дитини на ранніх етапах життя має фундаментальне значення для становлення її особистості, формування пізнавальних процесів і підготовки до подальшого навчання. Сучасна педагогіка визнає, що формування сенсорного досвіду найефективніше відбувається у природному життєвому середовищі дитини, яке наповнене яскравими образами,

різноманітними формами, звуками, запахами, тактильними відчуттями. Одним із головних чинників, що безпосередньо впливає на повноцінність сенсорного розвитку, є організація предметно-просторового середовища у закладах дошкільної освіти та у початковій школі. Саме правильно облаштоване середовище здатне не лише забезпечити комфорт та безпеку, а й виступати активним стимулом для пізнання, дослідження, гри, експериментування.

Предметно-просторове середовище – це сукупність об'єктів, речей, матеріалів, меблів, іграшок, з якими дитина взаємодіє щодня. Воно несе не лише функціональне навантаження, а й виховне, розвивальне та дидактичне. Це середовище має бути організоване так, щоб сприяти самостійному вибору діяльності, стимулювати активне сприймання, забезпечувати емоційний комфорт. З педагогічної точки зору середовище повинно бути розвивальним, тобто таким, що відповідає віковим та індивідуальним особливостям дітей, їхнім інтересам та потребам. Одним із ключових принципів у його організації є сенсорне збагачення – наявність великої кількості об'єктів, які різняться за кольором, формою, фактурою, температурою, вагою, запахом, звучанням. Важливо, щоб діти могли вільно контактувати з цими об'єктами, експериментувати з ними, спостерігати зміни, ставити запитання і шукати відповіді через дослідницьку діяльність.

Сенсорне збагачення середовища передбачає наявність якісних і безпечних матеріалів: кольорових мозаїк, геометричних фігур, конструкторів з різних матеріалів (пластик, дерево, тканина), текстурних панелей, тактильних доріжок, звукових іграшок, ароматичних блоків тощо. Також велике значення мають предмети з природного середовища – шишки, камінці, пісок, вода, мушлі, сухе листя, зерна. Вони дають змогу дитині сприймати світ у його природному розмаїтті. Діти мають змогу порівнювати предмети, групувати їх, знаходити закономірності, тобто активно застосовувати всі свої органи чуття.

Окрему увагу потрібно приділити зонуванню простору. У середовищі мають бути чітко визначені зони для різних видів діяльності: ігрова, навчальна, дослідницька, зона відпочинку. Кожна з цих зон має відповідати своїй функції

й бути наповненою відповідним матеріалом. Наприклад, у сенсорній зоні доцільно розміщувати ігри на розвиток зору, слуху, дотику. Це можуть бути кольорові сортери, вкладиші, пірамідки, дзеркала, світлові панелі, шумові коробочки, панелі з різними поверхнями. Ідеальним доповненням є інтерактивні комплекси, які поєднують сенсорні, візуальні та аудіальні ефекти.

Також важливо, щоб середовище дозволяло дитині вільно пересуватись, взаємодіяти з предметами, самостійно обирати матеріали для гри чи навчання. Це забезпечує формування активної життєвої позиції, ініціативності, самостійності. Предмети повинні бути розташовані на рівні зору і рук дитини, легко доступними і безпечними. Саме можливість самостійно обирати – торкатися, слухати, пробувати на смак, експериментувати – є основою сенсорного розвитку. Середовище повинно бути змінним, відкритим до оновлення, адаптованим до змін у віці, інтересах і потребах дітей. Наприклад, у старшій групі дитячого садка чи в першому класі доцільно замінювати прості сенсорні матеріали на більш складні, які сприяють розвитку логічного мислення, дрібної моторики, просторової уяви.

Окреме значення має естетика середовища. Воно має бути емоційно привабливим, гармонійним, викликати позитивні почуття. Колористика приміщення, освітлення, музичне оформлення, порядок і чистота – усе це формує емоційний фон, що впливає на настрій дитини, її готовність до взаємодії та пізнання. Водночас надмірна кількість яскравих, строкатих предметів може призвести до перевантаження нервової системи, дратівливості, втомлюваності. Тому важливо дотримуватися принципу розумної міри — забезпечити сенсорне багатство, але не перетворити середовище на хаос.

Педагогічна функція предметно-просторового середовища проявляється також у тому, як педагог організовує взаємодію дитини з цим середовищем. Завдання вихователя або вчителя — не лише створити середовище, а й навчити дитину в ньому орієнтуватися, виявляти сенсорні якості предметів, порівнювати, аналізувати, робити висновки. Для цього використовуються

різноманітні методи: спостереження, запитання, порівняння, опис, моделювання. Педагог має постійно оновлювати ігрові куточки, ускладнювати завдання, включати дітей у діяльність, що сприяє закріпленню сенсорних еталонів у практичному досвіді.

Суттєвим чинником також є індивідуальний підхід. Одним дітям потрібне більше часу для опанування сенсорних навичок, іншим – більше повторень, третім – емоційна підтримка. Завдяки різноманітності матеріалів і варіативності середовища педагог має змогу задовольнити індивідуальні потреби кожної дитини, розкрити її потенціал. Усі діти розвиваються в різному темпі, і якісно організоване середовище має це враховувати.

Не менш важливою є співпраця з батьками. Сучасна практика свідчить, що ефективність сенсорного розвитку зростає, коли родина підтримує розвивальне середовище вдома: створює ігрові куточки, залучає дитину до домашніх справ із сенсорним наповненням (приготування їжі, догляд за рослинами, сортування речей), грає з дитиною в ігри, які сприяють пізнанню властивостей предметів. Педагог має надавати рекомендації батькам, ділитися спостереженнями, пропонувати ідеї для сенсорного розвитку вдома.

У контексті інклюзивного підходу організація предметно-просторового середовища потребує ще більшої уваги. Діти з особливими освітніми потребами часто мають труднощі в сенсорному сприйманні, тому середовище для них має бути адаптованим, безпечним, передбачуваним і з урахуванням сенсорних профілів. Наприклад, для дітей із гіперчутливістю потрібно зменшити кількість стимулів, створити зони тиші; для дітей із гіпочутливістю – навпаки, посилити сенсорне наповнення. Тут у пригоді стають спеціальні сенсорні кімнати, інтерактивні панелі, балансувальні доріжки, м'які модулі.

Отже, правильно організоване предметно-просторове середовище є не лише фоном, а й активним учасником освітнього процесу. Воно виконує функції стимулятора, модератора, координатора дитячої діяльності. Завдяки йому дитина отримує досвід, враження, знання та навички, які стають основою її всебічного розвитку. Сенсорне збагачення середовища, поєднане з

педагогічною майстерністю, увагою до індивідуальних особливостей та залученням батьків, створює потужний потенціал для розвитку дитини як активного пізнавача світу, творчої особистості, готової до нових відкриттів.

Таким чином, створюючи спеціальні умови у виховно-освітньому процесі ми забезпечуємо накопичення дітьми різноманітних зорових, слухових, дотикових вражень. І за рахунок цих умов у них виявляються сформованими вміння та навички, що свідчать про відповідний рівень розвитку сприйняття, що полегшує подальше навчання дітей.

Висновки до розділу 1

Проведений теоретичний аналіз науково-педагогічної літератури дав змогу сформулювати цілісне уявлення про сутність сенсорного розвитку дітей раннього віку та обґрунтувати доцільність використання дидактичних ігор як ефективного засобу цього процесу. Сенсорний розвиток на ранньому віковому етапі є базисом для подальшого формування пізнавальних здібностей, мовлення, мислення, дрібної моторики, емоційно-вольової сфери. Саме в цей період діти активно знайомляться з властивостями предметів – кольором, формою, розміром, фактурою, звуком тощо – через органи чуття.

Визначено, що дидактична гра виступає найбільш природним та доступним видом діяльності для дітей раннього віку. Вона забезпечує оптимальні умови для сенсорного збагачення: активізує зорове, слухове, дотикове сприймання, сприяє розвитку просторового орієнтування та координації рухів. У грі дитина навчається порівнювати, групувати, класифікувати предмети за сенсорними ознаками, що формує основи аналітико-синтетичної діяльності.

Розглянуто особливості побудови дидактичних ігор для дітей раннього віку: простота правил, емоційна насиченість, опора на наочність і повторюваність. Визначено принципи добору матеріалів: безпечність, різноманіття сенсорних характеристик, привабливість для дитини. Також

акцентовано на важливій ролі дорослого, який організовує, супроводжує ігрову діяльність, підтримує інтерес дитини, розширює її сенсорний досвід.

Отже, дидактичні ігри є педагогічно обґрунтованим, ефективним і доцільним засобом сенсорного розвитку дітей раннього віку. Вони забезпечують природне поєднання гри й навчання, сприяють гармонійному розвитку дитини, формуванню її первинного досвіду пізнання навколишнього світу.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

2.1. Діагностика рівня сенсорного розвитку дітей раннього віку

Діагностика рівня сенсорного розвитку дітей раннього віку

Сенсорний розвиток є важливою складовою загального психофізичного становлення дитини раннього віку. Оскільки саме в цьому віковому періоді закладаються основи сприймання, мислення, мовлення та інших пізнавальних процесів, визначення рівня сенсорного розвитку набуває особливого значення. Діагностика сенсорної сфери дозволяє своєчасно виявити індивідуальні особливості, виявити затримки або труднощі у засвоєнні сенсорного досвіду, а також скоригувати педагогічний вплив відповідно до потреб конкретної дитини.

Зміст та значення діагностики сенсорного розвитку.

Під сенсорною діагностикою розуміють систему методів і прийомів, спрямованих на вивчення рівня сформованості сенсорних еталонів у дитини: сприймання кольору, форми, величини, просторових орієнтацій, смакових, слухових, дотикових відчуттів тощо. Завдяки діагностиці педагог має можливість визначити, на якому рівні дитина володіє вміннями порівнювати предмети за ознаками, класифікувати, узагальнювати, знаходити схожості та відмінності. Важливими критеріями є швидкість і точність сенсорного сприймання, активність у сенсорно-пізнавальній діяльності, мовленнєве оформлення вражень та ін.

Ранній вік є сенситивним періодом для розвитку сенсорики, тому саме в цей час важливо виявити не лише досягнення, а й труднощі. Діагностика має не лише констатуючий, а й корекційно-розвивальний характер. Її результати використовуються для планування індивідуального маршруту розвитку,

організації ігор, підбору матеріалів та створення оптимального сенсорного середовища.

Принципи та особливості проведення діагностики

Проведення діагностики у ранньому віці має низку особливостей, зумовлених психофізіологічними характеристиками малюків. Основними принципами діагностичного процесу є:

1. Ігрова форма організації обстеження. Оскільки гра — провідна діяльність дитини, саме через неї можна непомітно виявити рівень сенсорного розвитку. Будь-яке завдання має бути подане у формі гри, з елементами емоційності, зацікавленості.

2. Індивідуальний підхід. Кожна дитина має свій темп розвитку, свої вподобання, темперамент. Тому педагог не має права порівнювати дітей між собою, а лише співвідносити результати з віковими нормативами.

3. Доброзичлива атмосфера. Успішне проходження діагностики можливе лише за умови емоційного комфорту. Будь-який примус або надмірна активність з боку дорослого можуть викликати протест і небажання взаємодіяти.

4. Ненав'язливість і спостереження. Часто найбільш достовірну інформацію можна отримати не під час спеціального завдання, а в ході звичайної гри дитини, під час якої педагог спостерігає за її діями, вибором матеріалів, реакціями.

5. Систематичність. Діагностика має проводитись не одноразово, а регулярно — для відстеження динаміки розвитку, виявлення змін після застосування розвивального впливу.

Методики діагностики сенсорного розвитку дітей раннього віку

У педагогічній практиці використовуються як авторські методики, так і елементи спостереження, аналіз продуктивної діяльності дитини, педагогічна бесіда, тестові завдання. Наведемо приклади найбільш поширених методів:

1. Діагностика сприймання кольору. Дитині пропонують розкласти предмети або картки за кольором (червоний, жовтий, синій, зелений), знайти

однакові пари, назвати кольори. У другому півріччі другого року життя діти вже розрізняють 2–3 кольори, на третьому — до 4–5.

2. Визначення сприймання форми. Використовують вкладки, мозаїки, конструктори, сортери. Завдання: знайти однакові форми, вкласти предмет у відповідний отвір, назвати форму («круг», «квадрат», «трикутник»).

3. Діагностика сприймання величини. Завдання на порівняння предметів за розміром (великий — малий, довгий — короткий), викладання матрьошок, пірамідок, побудова веж із кубиків різної величини.

4. Сприймання простору та орієнтація в ньому. Оцінюється вміння розрізняти розташування предметів: «вгорі — внизу», «попереду — ззаду», «праворуч — ліворуч». Проводяться ігри на знаходження предметів у просторі («поклади м'яч під стілець», «візьми лівою рукою»).

5. Слухове сприймання. Визначається за допомогою звукових іграшок, музичних вправ. Завдання: знайти звучне джерело, відрізнити високий — низький звук, гучний — тихий, розпізнати знайомі звуки.

6. Тактильне та кінестетичне сприймання. Застосовуються сенсорні коробки, предмети з різною фактурою. Завдання: розпізнати предмет на дотик, знайти м'яке — тверде, гладке — шорстке тощо.

7. Мовленнєве оформлення сенсорного досвіду. Оцінюється здатність дитини вербалізувати побачене: назвати колір, описати властивості, відповісти на запитання.

Усі ці методики можуть бути адаптовані відповідно до індивідуальних можливостей дитини. Варто уникати уніфікованих підходів і враховувати, що діти можуть виявляти розуміння не через мовлення, а через дію, жест, міміку.

Рівень сенсорного розвитку зазвичай поділяють на три основні рівні:

– Високий рівень: дитина вільно орієнтується у базових сенсорних еталонах, легко виконує ігрові завдання, активно проявляє пізнавальну ініціативу, правильно називає кольори, форми, розміри.

– Середній рівень: дитина виконує завдання з допомогою дорослого, потребує повторення, плутає окремі ознаки, проявляє нестійкий інтерес, але здатна до навчання.

– Низький рівень: дитина не розрізняє основні сенсорні ознаки, не виконує інструкції, пасивна, потребує спеціальної допомоги й індивідуальної роботи.

Діагностика сенсорного розвитку дітей раннього віку є обов'язковою складовою педагогічного процесу в закладах дошкільної освіти. Вона дозволяє вчасно виявити труднощі в засвоєнні сенсорного досвіду, побудувати ефективну індивідуальну стратегію педагогічного впливу та забезпечити гармонійний розвиток дитини. Дотримання принципів ігрового, доброзичливого та ненав'язливого підходу дозволяє зробити процес обстеження природним і приємним для дитини. Отримані результати мають не лише констатуючий, а й практичний характер, спрямований на оптимізацію сенсорно-ігрового середовища, підбір дидактичних ігор і формування бази для подальшого розвитку мовлення, мислення та загальної пізнавальної активності.

Сенсорний досвід дітей – основа пізнавального розвитку. Дидактичні ігри, які були підібрані для дітей нашої групи, розвивають наочно-дієве мислення, збагачують чуттєвий досвід дитини, вчать їх мислити, розмірковувати. Ігри для розвитку дрібної моторики викликають у них бажання експериментувати, виконувати різні конструктивні дії. Ігри з предметами допомагають дитині запам'ятовувати та відтворювати способи дій, які ми показували дітям на заняттях та у самостійній діяльності.

Головним завданням у роботі вихователя є активізувати увагу дитини на різні властивості предметів, навчити її виконувати завдання на підбір предметів та дрібних іграшок за схожістю та відмінністю. Для дітей були підібрані іграшки, що відрізняються за кольором, формою, величиною, якістю та кількістю.

У групі були підібрані найрізноманітніші іграшки для організації ігор-занять із сенсорного розвитку:

- для нанизування предметів різних форм, що мають наскрізний отвір: різноманітні пірамідки, конуси тощо;
- для проштовхування та вкладання предметів різних форм у відповідні отвори;
- для прокатування предметів по доріжках, іграшки каталки тощо;
- образні фігурки зі шнурівками, з елементами, що застібаються і прилипають (гудзиками, шнурками, кнопками, липучками, блискавкою);
- іграшки та фігурки різної величини, форми, кольору для порівняння та розкладання предметів, що різко розрізняються за формою (куб) тощо.

У практичних діях дітей на з'єднання, роз'єднання, нанизування предметів розвиваються розумові операції аналізу, синтезу, узагальнення.

У групі є колекція народних іграшок (матрьошки, яйця, конячки, гойдалки та ін.), виготовлені з дерева, глини, скла, яскраві ілюстрації народних промислів. У бесідах з батьками ми говоримо про роль іграшки з натуральних матеріалів та застерігаємо їх від покупки дітям різних роботів, військових іграшок, "страшилок" (що переважають нині на ринку) та ін.

Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Комунального закладу "Заклад дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 15 Харківської міської ради".

Дослідно-експериментальна робота проводилася у три етапи.

- етап – констатуючий експеримент;
- етап – формуючий експеримент;
- етап – контрольний експеримент.

Метою констатуючого етапу експерименту було: визначити рівень сенсорних уявлень дітей 2-3 років (на прикладі форми, кольору та величини).

Діагностична робота щодо виявлення сенсорного розвитку проводилася індивідуально з кожною дитиною. Час проведення діагностичного обстеження становив у середньому 15-20 хв.

Провівши діагностику, було визначено високий, середній та низький рівні сенсорного розвитку дітей раннього віку:

Високий рівень – 3 бали – дитина одразу почала співпрацювати з дорослим, приймає завдання та самостійно знаходить спосіб його виконання.

Середній рівень – 2 бали – дитина почала співпрацювати з дорослим, приймає та розуміє мету завдання, але самостійно завдання не виконує, у процесі діагностичного навчання діє адекватно, а потім переходить до самостійного способу виконання завдання.

Низький рівень – 1 бал – дитина не співпрацює з дорослим і поводить себе неадекватно по відношенню до завдання, не розуміє його мети.

Для обробки отриманих результатів ми вважали за доцільне скористатися методикою В.І. Зверєвої. У нашому варіанті діагностичні параметри були вищезгаданими вміннями, які оцінювалися за трибальною шкалою (1-3).

Кожен із діагностичних компонентів оцінювався коефіцієнтом (K1, K2, K3), який обчислювався за формулою: $K \text{ балів} = \text{максимально можлива кількість балів}$. Після обчислення коефіцієнта кожного із трьох блоків знаходився середній коефіцієнт за формулою $K = K1 + 3K2 + K3$.

За середнім коефіцієнтом можна визначити три рівні розвитку у досліджуваних дітей. Якщо K знаходиться в межах 0,8-1 балів, то рівень високий. Якщо K знаходиться в межах 0,6-0,7 балів, то рівень середній. Якщо K менше 0,6 балів – на низькому рівні.

Результати виявлення рівня сенсорного розвитку дітей на констатуючому етапі експерименту представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Рівень сенсорного розвитку дітей раннього віку на констатуючому етапі експерименту

Ім'я дитини	Назва сенсорного еталону			Загальний результат
	Форма	Колір	Величина	
1.Ганна А.	в	в	в	в
4.Артем К.	в	в	в	в
9.Рома Р.	в	в	в	в
24.Мирослава І.	с	в	в	в
25.Софія Т.	с	в	в	в
2.Настя В.	н	н	н	н
3.Арсеній К.	н	н	н	н
5.Глеб М.	н	н	н	н
6.Максим П.	н	с	н	н
7.Аріна П.	н	н	н	н
8.Олександр Р.	н	н	н	н
11.Іван С.	н	н	н	н
12.Аліна Х.	н	н	н	н
13.Давид Ш.	н	н	н	н
14.Аліса К.	н	н	н	н
16.Олександр С.	н	н	н	н
18.Валера Д.	н	н	н	н
19.Нікіта З.	н	н	н	н
20.Поліна К.	н	н	н	н
21.Полиіна Ж.	н	н	н	н
22.Олександр С.	н	с	н	н
23.Влада Ж.	н	н	н	н
10.Рома С.	с	в	с	с
15.Руслан К.	с	с	с	с
17.Каміа Я.	н	с	с	с

Аналіз результатів діагностики рівня сенсорного розвитку дітей на констатуючому етапі експерименту за «показником форма» показав низький рівень у 73% дітей, середній рівень – 15% дітей, високий рівень у 12%.

Аналіз результатів діагностики рівня сенсорного розвитку дітей на констатуючому етапі експерименту за «показником колір» показав, що низький рівень у 62% дітей, середній рівень – 15%, високий рівень – 23%.

Аналіз результатів діагностики рівня сенсорного розвитку дітей на констатуєчому етапі експерименту за «показником величина» свідчить, що низький рівень – 69% дітей, середній – 12% дітей, високий рівень – 19% дітей.

Таким чином, за результатами проведеної діагностики виявлено, що більше половини дітей (69%) мають низький рівень сенсорного розвитку.

Характеристика деяких дітей з різним рівнем розвитку.

Ганна А. має високий рівень за всіма трьома сенсорними еталонами – вона легко і швидко встановлює контакт з педагогом, зустрічала запропоновані завдання з вираженим інтересом. Інтерес до результату діяльності зберігався у неї протягом усього обстеження. Діяла цілеспрямовано і точно. Якщо допускала окремі помилки, то тут же помічала і самостійно виправляла. Самостійно виконувала серію завдань, складених для її віку, а також самостійно і з мінімальною допомогою дорослого справлялася з серією завдань, призначених для дітей старшого віку. При виконанні завдань вона використовувала метод проб примірювання, а також зоровий спосіб орієнтування. Визначена провідна рука, дії обох рук узгоджені.

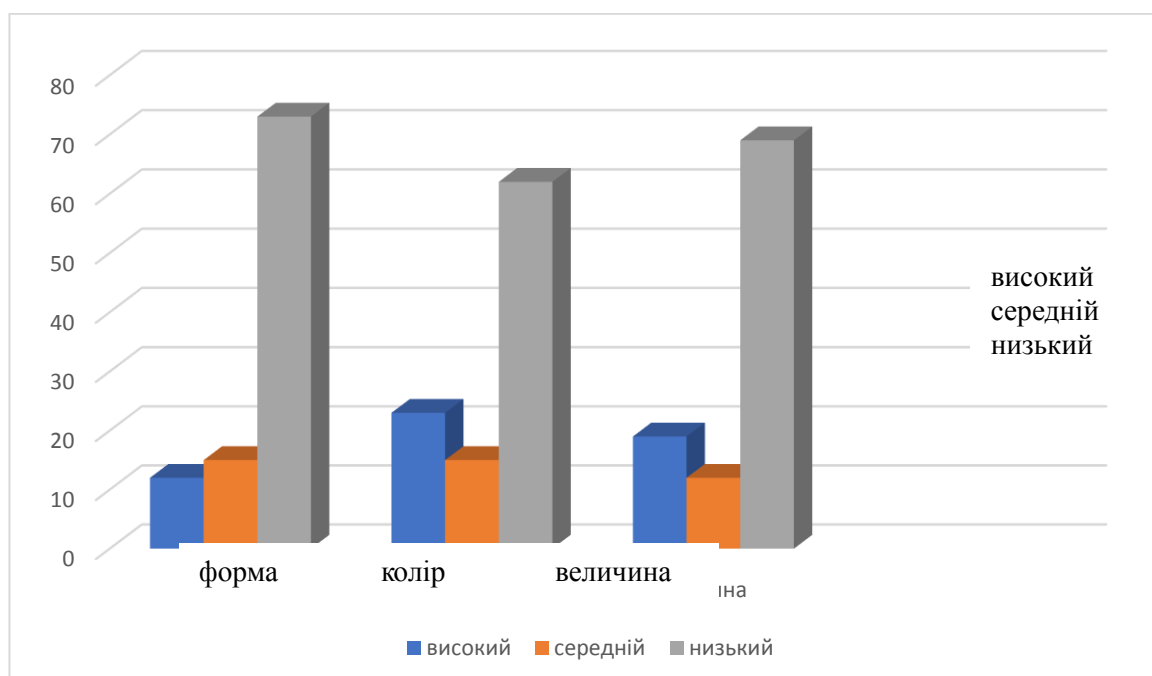

Рис.2.1. Результати діагностики сенсорних еталонів (форма, колір, величина) дітей раннього віку на констатуєчому етапі експерименту

Рома Р. має середній рівень – швидко встановлювала контакт з дорослими, завдання зацікавили дитину. Позитивне емоційне ставлення до процесу діяльності зберігалось до кінця перевірок. Діяла цілеспрямовано, але допущені помилки усувала, як правило, за допомогою дорослого. Дівчинка самостійно та за допомогою педагога виконувала не менше чотирьох завдань, призначених для її віку, а із завданнями для дітей старшого віку справлялася за допомогою педагога. В окремих випадках отриманий результат неточно відповідав зразку дорослого. При виконанні завдань дитина користувалася методом проб, практичним примірюванням, а також використовувала зорову орієнтацію. Визначено провідну руку, але дії обох рук не завжди узгоджені.

Сашко С. має низький рівень сенсорного розвитку – в контакт вступав не відразу, контакт часто формальний. Дитина була дещо зацікавлена загальною ситуацією заняття, але до змісту завдань, до результату їх виконання в цілому індиферентна. Не помічав і не усував допущених помилок. Результат діяльності часто не точно відповідав зразку. Після навчання дитина не справлялася із завданням, призначеним для її віку, але виконувала самостійно та за допомогою дорослого серію завдань, складених для молодшого віку. Поряд з пошуковими способами орієнтування відзначалися дії силою та перебір варіантів. При цьому помилкові варіанти дій дитина не відкидала, а повторювала знову. Як правило, не була визначена провідна рука, була відсутня узгодженість обох рук.

Микита З. також має низький рівень сенсорного розвитку. В контакт не вступав, була відзначена байдужість до змісту завдань, дитина взагалі не розуміла, що їй надаються завдання. З усіх завдань вловлював лише форму активності, яка від нього вимагалася. Після навчання дитина не справлялася із завданнями, розрахованими на її вік, а також із завданнями і для дітей молодшого віку. Не використовував пошукові способи орієнтування, а діяв силою. Відзначалися неадекватні дії з предметами: брав іграшки до рота, стукав, кидався.

За результатами проведеного констатуючого етапу експерименту можна зробити висновок, що найкраще сформовані уявлення про еталони кольору у дітей 2-3 років. Саме за цим еталоном високий рівень мають 23% дітей раннього віку. В основному це діти, у яких добре розвинені увага та пам'ять. Більшість дітей орієнтується при виборі кольору на предмет зображуваного, наприклад, якщо покажемо якого кольору ялинка, то вибирають зелений колір, якщо море, то синій. Лише окремі діти навіть при назві зображуваного предмета вибирають колір неправильно. Гірше сформовані уявлення форми. Запам'ятати відразу назву геометричних фігур-еталонів через їхню абстрактність дітям складно. Поступове виділення та розрізнення деталей форми (кути, сторони тощо) дозволяють сприймати її за відмінними ознаками, впізнавати не тільки за зовнішнім виглядом, а й за назвою.

2.2. Розробка та реалізація додаткової загальнорозвиваючої програми для дітей раннього віку «Веселі фігурки» в ЗДО

У ранньому віці вся діяльність дитини підпорядкована одній провідній потребі – пізнанню навколишнього світу та себе в ньому. Головним засобом задоволення цієї потреби і є сенсорне освоєння дійсності за рахунок відчуттів, чуттєвого сприйняття та наочних уявлень.

Дитина в житті стикається з величезною різноманітністю фарб, форм та інших властивостей предметів, тому сенсорне виховання на заняттях і є основою розвитку чуттєвого досвіду дітей.

Світ кольору цікавий не тільки для дитини. Коли занурюєшся в розробку нової гри, сам потрапляєш у світ казки та фантазії, кожен вже завершений посібник дає поштовх до виготовлення нового. Так хочеться в наше комп'ютеризоване, технічне століття подарувати дітям веселу, яскраву, кольорову м'яку казку, зроблену з любов'ю та добротою власними руками.

З метою підвищення загального рівня сенсорного розвитку дітей раннього віку нами було проведено формуючий етап експерименту.

Завданнями формуючого етапу експерименту були:

- розвивати інтерес до дидактичної гри як засобу засвоєння сенсорних уявлень;
- розвивати уяву в процесі організації дидактичних ігор.

Для реалізації поставлених завдань нами була розроблена додаткова загальнорозвиваюча програма для дітей раннього віку «Веселі фігурки» (далі Програма), фрагмент якої представлений у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Фрагмент додаткової загальнорозвиваючої програми для дітей раннього віку «Веселі фігурки»

Назва гри	Мета гри
1	2
1 тиждень	
«Зробимо лялькам намисто»	закріплювати у дітей вміння групувати предмети за кольором, вчити нанизувати намисто на нитку.
«Допоможи лялькам знайти свої іграшки»	закріплювати вміння групувати однорідні та співвідносити різнорідні предмети за кольором.
«Чаювання ляльок»	розвивати мовленнєве сприйняття, вміння розуміти інструкції, точно виконуючи завдання; співвідносити за величиною предмети іграшкового посуду з розмірами ляльок; розуміти та вживати прикметники та їхні порівняльні ступені: «велика», «менша», «найменша»; розуміти іменники множини та іменники зі зменшувально-пестливими суфіксами; вживати іменники в давальному відмінку: «Маші», «Даші», «Саші».
2 тиждень	
«Підбери спідницю до кофти» «Допоможи лялькам знайти свої іграшки»	співвідносити основні кольори, добирати їх на прохання дорослого, позначати ознаку кольору словом – «синій», «жовтий», «червоний», «зелений»; узгоджувати іменник, що позначає предмет одягу, з прикметником, що позначає ознаку кольору, в роді, числі. закріплювати вміння групувати однорідні та співвідносити різнорідні предмети за кольором.

Продовження табл. 2.2

1	2
«Прикрась мамин сарафан» «Чаювання ляльок»	вибирати орнамент певної форми на прохання дорослого; активувати в мовленні дитини слова «коло», «квадрат», «трикутник»; розвивати мовленнєве сприйняття, вміння розуміти інструкції, точно виконуючи завдання; співвідносити за величиною предмети іграшкового посуду з розмірами ляльок; розуміти та вживати прикметники та їхні порівняльні ступені: «велика», «менша», «найменша»; розуміти іменники множини та іменники зі зменшувально-пестливими суфіксами; вживати іменники в давальному відмінку: «Маші», «Даші», «Саші».
«Лялька і лялечка»	розвивати вміння співвідносити предмети за величиною; називати предмети лялькового одягу; використовувати зменшувально-пестливий суфікс для позначення лялькового одягу маленької величини.
3 тиждень	
«Чаювання» «Лялька і лялечка»	закріплювати уявлення про різноманітність фігур; розуміти значення назв геометричних фігур (коло, квадрат, трикутник, прямокутник); вживати назви геометричних фігур в активній мові; закріплювати назви предметів чайного посуду (чашка, блюдце, цукорниця, чайник); продовжувати розвивати зорову увагу та пам'ять; розвивати вміння співвідносити предмети за величиною; називати предмети лялькового одягу; використовувати зменшувально-пестливий суфікс для позначення лялькового одягу маленької величини.
«Розстав машини по гаражах»	закріплювати в активній мові назви основних кольорів (жовтого, синього, зеленого, червоного); встановлювати тотожності відмінності машин за ознакою кольору; виділяти названий колір з трьох інших кольорів; формувати граматичні категорії – узгоджувати іменник з прикметником, що позначає колір, у роді та числі.
4 тиждень	
«Знайди фари для автомобіля». «Розстав машини по гаражах»	закріплювати уявлення про різноманітність геометричних фігур; активізувати словник прикметниками у множині (круглі, квадратні, трикутні); продовжувати формувати поняття про схожість та відмінність предметів за формою; закріплювати в активній мові назви основних кольорів (жовтого, синього, зеленого, червоного); встановлювати тотожності відмінності машин за ознакою кольору; виділяти названий колір з трьох інших кольорів; формувати граматичні категорії - узгоджувати іменник з

	прикметником, що позначає колір, у роді та числі.
Продовження табл. 2.2	
1	2
«Розклади кульки»	співвідносити предмети основних кольорів; знаходити кулі заданого кольору на прохання дорослого, активізувати в мовленні прикметники, що позначають ознаку кольору (жовтий, синій, зелений, червоний); узгоджувати іменник з прикметником у роді та числі (червона кулька)
«Катається-лежить»	співвідносити об'ємні предмети з площинним зображенням; називати їх форму — «коло», «куля»; визначати форму практичним шляхом (об'ємну — катати, а площинну — покласти на поверхню); виділяти кулю з ряду предметів
5 тиждень	
«Розклади кубики»	встановлювати тотожність та відмінність предметів за ознакою кольору; виділяти один колір з двох (чотирьох) на прохання дорослого; закріплювати в активній мові назви основних кольорів (синій, зелений, жовтий, червоний); закріплювати вживання правильних граматичних категорій (узгодження іменника з прикметником у роді, числі - червоний кубик, червоні кубики) співвідносити предмети основних кольорів; знаходити кулі заданого кольору на прохання дорослого, активізувати в мові прикметники, що позначають ознаку кольору (жовтий, синій, зелений, червоний); узгоджувати іменник з прикметником у роді та числі (червона кулька)
«Допоможи лялькам знайти свої іграшки»	закріплювати вміння групувати однорідні та співвідносити різнорідні предмети за кольором.
«Різнокольорові стрічки»	навчити розрізняти колірні тони шляхом порівняння їх один з одним та прикладання до зразка. Формувати стійкий образ колірного тону. Розвивати почуття відповідальності перед іншими.
6 тиждень	
«Шукай свій дім» «Біжіть до мене»	навчити розрізняти колірні тони шляхом порівняння зразка з іншими предметами тільки шляхом зорового співвіднесення, допомогти в засвоєнні прийому порівняння предметів за кольором. Розвивати увагу та вміння зосереджуватися. Розвивати вміння поводитися в дитячому колективі.

Продовження табл. 2.2

1	2
«Закрий віконце»	формувати цілеспрямоване та зорове сприйняття форми, вчити розглядати, порівнювати та розрізняти основні геометричні фігури (коло, квадрат, трикутник)
«Приходьте на лужок»	навчити порівнювати та розрізняти предмети за величиною
«Веселі ляльки»	навчити розрізняти та порівнювати предмети за різними якостями величини
«Біжіть до мене»	допомогти в засвоєнні прийому порівняння предметів за кольором. Розвивати увагу та вміння зосереджуватися. Розвивати вміння поводитися в дитячому колективі
7 тиждень	
«Шукай свій дім» «Біжіть до мене»	навчити розрізняти колірні тони шляхом порівняння зразка з іншими предметами тільки шляхом зорового співвіднесення, допомогти в засвоєнні прийому порівняння предметів за кольором. Розвивати увагу та вміння зосереджуватися. Розвивати вміння поводитися в дитячому колективі.
«Закрий віконце»	формувати цілеспрямоване та зорове сприйняття форми, вчити розглядати, порівнювати та розрізняти основні геометричні фігури (коло, квадрат, трикутник)
«Приходьте на лужок»	навчити порівнювати та розрізняти предмети за величиною
«Веселі ляльки»	навчити розрізняти та порівнювати предмети за різними якостями величини
«Біжіть до мене»	допомогти в засвоєнні прийому порівняння предметів за кольором. Розвивати увагу та вміння зосереджуватися. Розвивати вміння поводитися в дитячому колективі
«Розклади кульки»	встановлювати тотожність та відмінність предметів за ознакою кольору; виділяти один колір з двох (чотирьох) на прохання дорослого; закріплювати в активній мові назви основних кольорів (синій, зелений, жовтий, червоний); закріплювати вживання правильних граматичних категорій (узгодження іменника з прикметником у роді, числі - червоний кубик, червоні кубики) співвідносити предмети основних кольорів; знаходити кулі заданого кольору на прохання дорослого, активізувати в мові прикметники, що позначають ознаку кольору (жовтий, синій, зелений, червоний); узгоджувати іменник з прикметником у роді та числі (червона кулька)

Продовження табл. 2.2

1	2
7 тиждень	
«Закрий віконце»	формувати цілеспрямоване та зорове сприйняття форми, вчити розглядати, порівнювати та розрізняти основні геометричні фігури (коло, квадрат, трикутник)
«Приходьте на лужок»	навчити порівнювати та розрізняти предмети за величиною
««Чаявання» і «Лялька лялечка»	закріплювати уявлення про різноманітність фігур; розуміти значення назв геометричних фігур (коло, квадрат, трикутник, прямокутник); вживати назви геометричних фігур в активній мові; закріплювати назви предметів чайного посуду (чашка, блюдце, цукорниця, чайник); продовжувати розвивати зорову увагу та пам'ять; розвивати вміння співвідносити предмети за величиною; називати предмети лялькового одягу; використовувати зменшувально-пестливий суфікс для позначення лялькового одягу маленької величини.

При розробці Програми нами враховувалося: чергування прямих навчальних прийомів (пояснення, інструкція тощо) з ігровими; чергування групових та індивідуальних дій дітей; використання завдань, виконуючи які діти можуть змінити позу, порухатися, тобто активне використання фізкультхвилинок, розминок; спеціально організоване спілкування вихователя з дітьми безпосередньо після заняття; принцип наочності, науковості, системності; вирішальна роль відводиться педагогу; врахування вікових особливостей дітей; орієнтація на підвищення рівня складності завдань та закріплення пройденого матеріалу.

У своїй роботі ми враховували індивідуальні особливості дітей (темперамент, розумові здібності). Засвоєння матеріалу, що пред'являвся дітям, йшло поетапно, з різною швидкістю.

На початку формуючого етапу експерименту, коли проводилися ігри, діти активно брали участь у їх організації. Але ми зіткнулися з такими труднощами, як втрата інтересу, утруднення в тих чи інших завданнях («Зробимо лялькам намисто», «Допоможи лялькам знайти свої іграшки»).

Найбільші труднощі в іграх відчували названі діти: Гліб (він не встигав за іншими дітьми), Максим (не розумів, що від нього взагалі хочуть), Поліна (їй було важко, тому що вона погано говорить, а показати соромиться), Ваня (весь час, коли до нього зверталися, замикався в собі). Але в цілому ігри викликали у дітей радість, інтерес. Їм дуже подобався дидактичний матеріал, особливу увагу привернули матрешки, нові ляльки в сукнях різного колірному спектру.

Повільним дітям, таким як Ваня, Микита, ми давали час подумати, не поспішаючи виконати завдання. З деякими дітьми, тривожними, невпевненими у своїх силах (Влада, Мирослава), ми виконували завдання спільно. Активно використовувалася похвала, емоційна підтримка кожної дитини. Крім того, з батьками дітей, які відчують певні труднощі, проводилися індивідуальні консультації. На таких бесідах ми прагнули донести до батьків основні результати роботи, труднощі, з якими стикається їхня дитина, а також пропонували увазі основні рекомендації для взаємодії з дітьми залежно від їхніх особливостей (повільності, гіперактивності, тривожності).

По ходу засвоєння дітьми нових знань та вмінь вони стали швидше включатися в ігри, найбільший інтерес викликали ігри: «Приходьте на лужок», «Шукай свій дім». У грі «Приходьте на лужок» дітям дуже подобалося бути ведучими, тому що всі повторювали їхні дії, але із завданням справлялися не всі. Після того як ми пограли в цю гру кілька разів, діти стали із завданням справлятися швидше і допускати менше помилок. Особливий інтерес у хлопчиків викликала гра «Розстав машини в гаражі». Цю гру ми використовували в рамках безпосередньо освітньої діяльності з конструювання. Хлопчикам дуже сподобалося будувати гаражі для нових машинок. Діти просили пограти з ними знову, ми вибрали гру (в яку вже грали) спільно, а потім ми проводили нову гру. Діти швидко навчилися організовуватися, сідали на стільці і чекали початку гри, в іграх охоче брали участь.

Спочатку гру ми проводили з кількома дітьми (Камілла, Валера, Софія, Саша, Арсеній), поки одна група дітей активно брала участь у грі, інші

спостерігали за учасниками, потім діти мінялися ролями. Найлегше проходили ігри, пов'язані з ознайомленням з величиною («Чаювання матрьошок», «Лялька і лялечка»). Особливо ці ігри викликали великий інтерес у дівчаток. Після проведення занять дівчатка охоче влаштовували «чаювання» матрьошок та ляльок у ляльковому куточку, залучали до своїх ігор хлопчиків.

Складніше давалися ігри з ознайомлення дітей з кольором («Біжи до мене», «Різнокольорові стрічки»), діти плуталися, помилялися.

У грі «Зробимо лялькам намисто» у дітей не завжди виходило нанизувати намистинки на шнурки (вони випадали з рук), від цього діти нервували і просили їм допомогти. Також у цій грі діти не завжди розуміли, що потрібно брати намистинки одного кольору (навіть незважаючи на те, що ми їм кілька разів говорили про це).

Особливий інтерес діти виявили до гри «Прикрась мамин сарафан». У зв'язку з тим, що діти маленькі, їм було важко покласти геометричні фігури на промальовані контурною лінією кола (квадрати) на подолі сарафана (спідниці). Але діти дуже старалися, і навіть у кого не виходило, вони пробували знову і знову.

У грі «Чаювання» дітям було важко в різноманітні геометричних фігур вибрати потрібного кольору та розміру. Цю гру ми застосували в ході занять аплікації, і складений візерунок на блюдці ми приклеювали. Розглядаючи свої роботи, діти були дуже задоволені. А ввечері, йдучи додому, діти подарували ці блюдця мамам.

Можливими причинами складнощів у роботі, на наш погляд, є різне самопочуття, настрої дітей на різних заняттях, особливості темпераменту дітей (спокійні не встигали за більш активними). Природні труднощі виникали в засвоєнні нового, раніше не використовуваного матеріалу. Низький показник сенсорного розвитку, можливо, пов'язаний з недостатнім рівнем спілкування в сім'ї, особистісними особливостями. Для більш ефективного засвоєння дітьми сенсорних уявлень була проведена наступна робота з батьками:

1. Консультація про значущість дидактичних ігор.

2. Бесіди з індивідуальної роботи з дитиною, яка доступна для реалізації в домашніх умовах, не вимагає складних матеріалів.

3. Тематичне оформлення батьківського куточка.

4. Залучення батьків до виготовлення дидактичних ігор та посібників.

5. Бібліотека для батьків.

6. Батьківські збори на дану тему.

У сучасних умовах дитячому садку важко обійтися без підтримки батьків. Саме тому багато чого в групі зроблено руками наших батьків. Вони допомагали нам у виготовленні дидактичних ігор з сенсорного розвитку. За допомогою батьків група оформлена так, що кожен куточок використовується для розвитку дітей: багато іграшок, сюжетно-рольових ігор тощо, є «тихий куточок», де діти зможуть посидіти і подивитися сімейний та груповий альбом.

Ми всі прагнемо, щоб дітям було в групі добре і затишно. З батьками обговорювався кожен захід, вирішувалися проблеми. Питання даної теми вирішувалися на батьківських зборах, на консультаціях тощо. При їх реалізації кожен вносив крупицю своєї праці, вміння та творчості.

Виховання та розвиток дитини неможливі без участі батьків. Щоб вони стали помічниками педагога, ми переконали їх у тому, що вони здатні на це, що немає захопливішої справи, ніж вчитися розуміти свою дитину, бути терплячим, делікатним, і тоді все вийде.

Прагнучи підвищити інтерес дітей до засвоєння сенсорних уявлень, перш за все, ми поповнили предметно-просторове розвиваюче освітнє середовище в групі.

2.3. Аналіз результатів формувального експерименту та ефективності програми

вивчення ефективності проведеної роботи було проведено контрольний етап експерименту. Мета: визначити ефективність реалізації додаткової загальнорозвивальної програми для дітей раннього віку «Веселі фігурки».

Контрольний етап експерименту проводився аналогічно констатувальному етапу. При аналізі результатів повторного діагностування було виявлено позитивну динаміку сенсорного розвитку дітей. Результати наведені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Рівень сенсорного розвитку дітей раннього віку на контрольному етапі експерименту.

Ім'я дитини	Назва сенсорного еталону			Загальний результат
	Форма	Колір	Величина	
1.Ганна А.	в	в	в	в
4.Артем К.	в	в	в	в
9.Рома Р.	в	в	в	в
24.Мирослава І.	в	в	в	в
25.Софія Т.	в	в	в	в
2.Настя В.	с	в	в	в
3.Арсеній К.	с	в	в	в
5.Глеб М.	в	в	в	в
6.Максим П.	в	в	в	в
7.Аріна П.	в	в	в	в
8.Олександр Р.	н	н	с	н
11.Іван С.	н	н	н	н
12.Аліна Х.	с	н	с	с
13.Давид Ш.	с	с	с	с
14.Аліса К.	с	с	с	с
16.Олександр С.	с	с	с	с
18.Валера Д.	с	с	с	с
19.Нікіта З.	с	с	в	с
20.Поліна К.	с	н	с	с
21.Поліна Ж.	с	с	с	с
22.Олександр С.	с	н	с	с
23.Влада Ж.	с	с	с	с
10.Рома С.	с	с	с	с
15.Руслан К.	с	с	с	с
17.Каміа Я.	с	с	с	с

Аналіз результатів діагностики рівня сенсорного розвитку дітей на контрольному етапі експерименту за «показником форма» (рис. 2.2): низький – у 8% дітей, середній – у 60% дітей, високий – у 32%.

Аналіз результатів діагностики рівня сенсорного розвитку дітей на контрольному етапі експерименту за «показником колір» (рис. 2.2.): низький – у 20% дітей, середній – у 40%, високий – у 40%.

Аналіз результатів діагностики рівня сенсорного розвитку дітей на контрольному етапі експерименту за «показником величина» (рис. 2.2): низький – у 4% дітей, середній – у 52% дітей, високий – у 44% дітей.

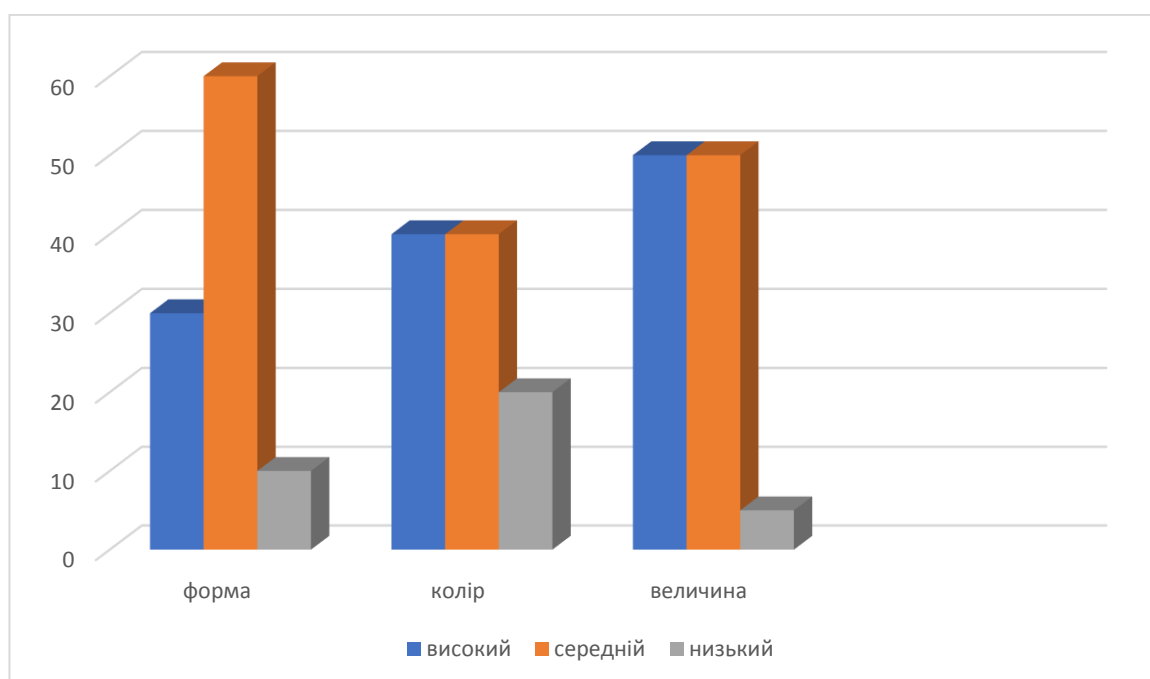

Рис.2.2. Результати діагностики сенсорних еталонів (форма, колір, величина) дітей раннього віку (контрольний етап експерименту)

Для порівняння результатів констатуючого та контрольного етапів експерименту дані були внесені до таблиці 2.4.

Аналіз таблиці 2.4 та рисунка 2.3 свідчить, що рівень сенсорного розвитку дітей змінився, зокрема: високий рівень сенсорного розвитку на констатуючому етапі експерименту був відзначений у 19% дітей, на контрольному етапі експерименту – у 40% дітей, середній рівень на констатуючому етапі експерименту був у 12% дітей, на контрольному етапі

експерименту – у 52% дітей, низький рівень на констатуючому етапі експерименту був у 69%, на контрольному етапі експерименту – у 8% дітей.

Таблиця 2.4

Динаміка рівня сенсорного розвитку дітей раннього віку на констатуючому та контрольному етапах експерименту

Рівні	Констатуючий етап експерименту				Контрольний етап експерименту			
	Форма	Колір	Величина	Загальний результат	Форма	Колір	Величина	Загальний результат
Низький	73%	62%	69%	69%	8%	20%	4%	8%
Середній	15%	15%	12%	12%	60%	40%	52%	52%
Високий	12%	23%	19%	19%	32%	40%	44%	40%

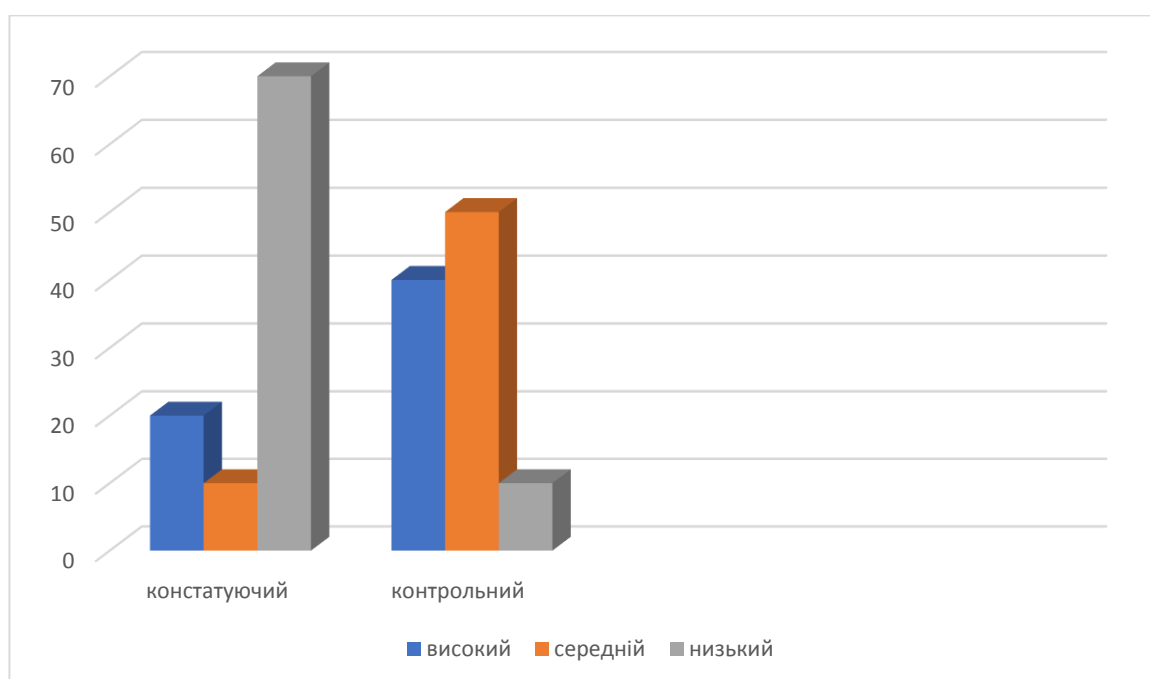

Рис.2.3. Рівень сенсорного розвитку дітей раннього віку на констатуючому та контрольному етапах експерименту

Аналіз таблиці 2.4 та рисунка 2.3 свідчить, що рівень сенсорного розвитку дітей змінився, зокрема: високий рівень сенсорного розвитку на констатуючому етапі експерименту був відзначений у 19% дітей, на

контрольному етапі експерименту – у 40% дітей, середній рівень на констатуєчому етапі експерименту був у 12% дітей, на контрольному етапі експерименту – у 52% дітей, низький рівень на констатуєчому етапі експерименту був у 69%, на контрольному етапі експерименту – у 8% дітей.

За даними рисунка та таблиці ми бачимо, що добре у дітей засвоюються еталони величини, саме за цим показником більший відсоток дітей мають високий рівень.

Складніше сприймаються еталони форми. І найбільше труднощів викликало засвоєння еталонів кольору.

Висновки до розділу 2

Практичне дослідження, здійснене в межах другого розділу, дало змогу визначити реальний рівень сенсорного розвитку дітей раннього віку, апробувати розроблену програму «Веселі фігурки» та оцінити її педагогічну ефективність. На етапі діагностики було встановлено, що значна частина дітей має недостатньо сформовані уявлення про основні сенсорні ознаки предметів — колір, форму, розмір, фактуру. Також виявлено труднощі у розрізненні й класифікації предметів, у вмінні зосереджувати увагу та зберігати інтерес до пізнавальної діяльності.

Програма сенсорного розвитку «Веселі фігурки» була реалізована у формі циклу занять з використанням дидактичних ігор, які відповідали віковим можливостям дітей і передбачали активне залучення органів чуття. Ігри були спрямовані на формування умінь розпізнавати й порівнювати сенсорні властивості предметів, діяти за інструкцією, розвивати мовлення, увагу, дрібну моторику. Педагогами створювались сприятливі умови — емоційна підтримка, позитивне підкріплення, індивідуальний підхід — що забезпечувало високу залученість дітей у процес.

Аналіз результатів формувального експерименту показав позитивну динаміку у розвитку сенсорних здібностей дітей. Після реалізації програми

більшість вихованців почала впевнено розрізняти кольори, геометричні форми, орієнтуватися у розмірах та фактурах предметів. Покращилась здатність зосереджуватись на завданні, діти стали активнішими у грі, краще взаємодіяли з педагогом і однолітками. Це свідчить про ефективність запропонованої системи ігор і обґрунтованість педагогічних умов, які були реалізовані.

Отже, результати дослідження підтверджують, що сенсорний розвиток дітей раннього віку суттєво посилюється за умов цілеспрямованого використання дидактичних ігор, системної організації освітнього процесу, залучення різних аналізаторів та підтримки з боку дорослих. Програма «Веселі фігурки» може бути успішно використана в практиці ЗДО як ефективний засіб формування базових сенсорних умінь і навичок у наймолодших вихованців.

ВИСНОВКИ

Вивчивши теоретичні аспекти проблеми дослідження, ми виявили роль дидактичної гри в сенсорному розвитку дітей раннього віку. Дидактичні ігри необхідні для розвитку пізнавальних процесів (уяви, пам'яті тощо). Дитину приваблює в дидактичній грі не навчальний характер, а можливість проявити активність, виконати ігрову дію, досягти результату, виграти. Можливість навчати маленьких дітей за допомогою активної, цікавої для них діяльності – відмінна риса дидактичних ігор. Організація та проведення таких ігор здійснюється під керівництвом педагога. У практичній частині дослідження ми переконалися, що дидактична гра сприяє сенсорному розвитку дітей раннього віку.

Для виявлення ефективності впливу дидактичних ігор на процес сенсорного розвитку дітей раннього віку нами була розроблена та реалізована додаткова загальнорозвиваюча програма для дітей раннього віку «Веселі фігурки».

Аналіз результатів проведеної роботи показав, що рівень сенсорного розвитку дітей змінився, зокрема: високий рівень сенсорного розвитку на констатуючому етапі експерименту був відзначений у 19% дітей, на контрольному етапі експерименту – у 40% дітей, середній рівень на констатуючому етапі експерименту був у 12% дітей, на контрольному етапі експерименту – у 52% дітей, низький рівень на констатуючому етапі експерименту був у 69%, на контрольному етапі експерименту – у 8% дітей.

Таким чином, розроблена та реалізована додаткова загальнорозвиваюча програма для дітей раннього віку «Веселі фігурки» показала свою ефективність у вирішенні проблем сенсорного розвитку дітей раннього віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти / авт. кол.: Байєр О.М., Безсонова О.К., Брежнєва О.Г., Гавриш Н.В., Загородня Л.П., Косенчук О.Г., Корнєєва О.Л., Лисенко Г.М., Левінець Н.В., Машовець М.А., Мордоус І.О., Нерянова С.І., Піроженко Т.О., Половіна О.А., Рейпольська О.Д., Шевчук А.С. Сайт МОН. 2021. 38 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01.pdf>
2. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості / Г.Березюк // Психологічні студії Львівського ун-ту. – 2002.– С. 20 – 23 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К., 2003.
4. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство. – К., 1994.
5. Вартан В. П. Сенсорний розвиток дошкільнят. К.: Академія, 2017. 195 с.
6. Васькевич М.А. Авторська програма з розвитку математичного мислення та логіки дітей раннього віку. Маленький професор ДОС. Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) №6 «Райдуга» м.Нетішин, 2012. — 97 с.
7. Використання варіативних та парціальних програм в дошкільному навчальному закладі / Розділ: «Математична подорож» для дітей раннього віку / Скебало С.В., Вradій О.Г., Петрук Н.М. та ін. – Одеса, 2013. – 167 с.
8. Впевнений старт. Програма для дошкільного навчального закладу освіти.– К.: 2011.– 19 с.
9. Головка М.Б., Крайнова Л.В. С. Гессен про концепцію дошкільного виховання Ф.Фребеля. Збірник наук. праць. //Педагогічні науки. Вип. 58. – Ч.1. – Херсон.– С. 10-15.
10. Грама Н.Г. Використання педагогічної спадщини К.Д. Ушинського і В.О. Сухомлинського в удосконаленні підготовки студентів до розумового

розвитку дітей у дошкільному закладі //Педагогічний альманах: Збірник студентських наукових статей. – Одеса, ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2009. – Вип.1. – С. 151- 155.

11. Грама Н.Г. Виховні можливості народної педагогіки у навчанні шестирічок математичних уявлень // Педагогічний Альманах. Зб. студ. наук. стат. – ПНПУ ім. К.Д.Ушинського, Одеса. – 2015. – С. 205-208. (Т. Кальченко).

12. Грама Н.Г. Концепції економізації знань підготовки майбутніх фахівців у вищому педагогічному навчальному закладі //Ноосфера і цивілізація: Всеукраїнський філософський журнал /Донецький національний технічний університет, Донецьк, 2010. – Вип. 8-9 (11). – С. 165-170.

13. Грама Н.Г. Методика діагностування мотивів поведінки дітей дошкільного віку у змодельованих ситуаціях// Педагогічний альманах: Збірник студентських наукових статей.– Одеса, ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2009. – Вип.1. – С. 111- 115. (Дубовецька-Агура Ю.О.).

14. Грама Н.Г. Особливості використання гімнастики пробудження у розвитку рухової активності дитини-дошкільника //Педагогічний альманах: Зб. студ. наук. статей. – Одеса, ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2009. – Вип.1. – С. 115- 120. (Крутій І.В.).

15. Грама Н.Г. Педагогічні умови засвоєння економічного словника дошкільниками у процесі їхньої навчальної діяльності та у побуті// «Сучасна україністика: наукові парадигми мови, історії, філософії». Міжнар. наук. конфер., 16-18 квітня 2008 р. Харківський національний економічний університет. – Харків, 2008. – Ч.3.– С. 66– 73.

16. Грама Н.Г. Самостійна робота 4-річок у навчальному процесі формування математичних уявлень Альманах, Одеса. – 2014 /Лук'янчук О.М./.

17. Грама Н.Г. Сенсорне виховання дітей раннього віку. Альманах, Одеса: ПНПУ ім. К.Д.Ушинського.– 2016. – (Л.П. Максимова).

18. Грама Н.Г. Сюжет як основа пропедевтики математичних понять дошкільників Альманах , 2014 /Шинкевич О./

19. Грама Н.Г. Форми і методи навчання: специфіка їх прояву і взаємодії у процесі підготовки майбутніх вихователів до формування математичних уявлень у дошкільників ПДПУ ім. К.Д.Ушинського: Спецвипуск: Проект А.М.Богущ « До 90 років з дня народження В.О. Сухомлинського // Наука і освіта. – 2008. –№ 6. – С. 28-32.

20. Демченко О.П. Ігрові виховні ситуації у формуванні особистості дитини / О.П.Демченко // Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : [навчально-методичний посібник] ; за ред. Г.С.Тарасенко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – С. 111-124.

21. Демченко О.П. Спостереження за емоційними реакціями дітей у процесі створення виховних ситуацій / О.П. Демченко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – № 5. – Луганськ, 2009. – С.105–114.

22. Денисенко Т. А. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей раннього віку як передумова формування обдарованої особистості. Освіта та розвиток обдарованої особистості, 2022. № 11(18). С. 47–52

23. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІст.)
www.ipro.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ_2011/1211/1/1.doc.

24. Житкова Л.Л. Доповідь для вихователів «Створення сенсорного розвивального середовища» Режим доступу:
<https://vseosvita.ua/library/dopovid-dla-vihovateliv-stvorennasensornogo-rozvivalnogo-seredovisa-334755.html>

25. Загальна психологія. / За загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. - Вінниця. Нова Книга, 2004. – 704с.

26. Загальна характеристика сенсорних систем —
edufuture.biz/index.php?title.

27. Закон України «Про освіту» 28.03.2016.

28. Закон України про дошкільну освіту, м. Київ, 11 липня 2001 р. №2628-III (із змінами і доповненнями).
29. Карачевська М. Рушничок. Загадки для дітей.– Одеса: Друкарський дім. – 2009.– 32 с. ISBN 978-966-389-226-9.
30. Князян М.О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов: теорія і практика: [Монографія]. – Ізмаїл: Сміл, 2006. – 242 с.
31. Комплексна експрес-методика обстеження пізнавального розвитку дитини першого року життя (автор В. Штрасмайер).
32. Комплексна експрес-методика обстеження пізнавального розвитку дитини другого року життя (автор В. Штрасмайер) .
33. Комплексна експрес-методика обстеження пізнавального розвитку дитини третього року життя (автор В. Штрасмайер).
34. Кононенко Н.В. Формування системності професійно-педагогічних знань майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Наталія Вячеславівна Кононенко: автореф.дис.канд.пед.наук; 13.00.08 / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет (Одеса) імені 224 К.Д.Ушинського. – Одеса, 2017. – 24 с.
35. Костенко С. Сенсорне виховання дітей раннього віку. – Joomla 2.5.– ДНЗ № 251. – 3с.
36. Костюк Г.С. Дитяча психологія: Особливості психічного розвитку дітей раннього віку [Ел. рес.] // Режим доступу: http://pidruchniki.com/18351114/sihologiya/osoblivosti_psihichnogo_rozvitku/_ditey_rannogo_viku.– С. 181-183.
37. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.Н.Проколієнко; Упор. В.В.Андрієвська, Г.А.Балл, А.Т.Губко, Е.В.Проскура. – К.: Рад.шк., 1989. – 608 с.
38. Кривошея Тетяна. Блоки Дьенеша як засіб розвитку логічного мислення дітей у контексті європейських освітніх підходів /Т.Кривошея// Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських

освітніх стратегій : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 9 – 11 квітня 2014 р.) /за ред. Г.С.Тарасенко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – Вип. 3. - С. 42 – 47.

39. Кривошия Н. Малятам про економіку. // Дошкільне виховання, 1997. - №1. – С.26 – 27.

40. Крутій К.Л. Термінологічне поле дошкільної дидактики: дизайн, сценарій чи все ж таки конспект заняття? // Дошкільна освіта. - 2012. - № 3 (37). – С.21-29.

41. Крутій К.Л., Карук І.В. Підготовка майбутніх вихователів до запровадження технології «Освітня подорож» як форми реалізація партнерської діяльності дитини і дорослого / К. Л. Крутій, І. В.Карук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (15-17 травня 2018 р.). – ВДПУ, Вінниця.

42. Лазаренко Н. Збагачення словника молодших школярів прикметниками / Наталія Лазаренко // Початкова школа. – 1999. – № 1. – С. 14-17.

43. Любчак Л.В. Методика організації ігрової діяльності: Практикум / Л.В.Любчак, К.А.Колеснік. – Вінниця : ЦОП "Документ Принт", 2017. – 196 с.

44. Непомняща І. М. Механізм педагогічного впливу музики на дітей раннього віку // ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, //Педагогічний альманах /зб.студ.наук. статей , м. Одеса,2015.– С. 244-249.

45. Непомняща І. Розвиток словесної творчості у дітей раннього віку в умовах ДНЗ // ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, //Педагогічний альманах //зб.студ.наук. статей м. Одеса, 2015. – С. 240-244.

46. Новий тлумачний словник української мови /Уклад. В.Яременко, О.Сліпушко. Київ: Видав. «Аконіт», 2006. Т.1.– С.271.

47. Олійник Л.М. Формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей раннього віку: дис. на здобуття наук. ступеня канд..пед.наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Олійник Лія Миколаївна.– К., 2005. – 209 с.
48. Організація та керівництво дошкільним вихованням в Україні: Програма. / Уклад. і ред. Н.Г. Грама. – К., 1996. – 25 с.
49. Особливості виховання економічної культури в дошкільних закладах: Навчальне видання./ Уклад. Н.Г.Грама, Г.П.Грама, І.В.Кускова, Т.К. Смазнава. – Одеса: ОДП,1993. – 40 с.
50. Перекладацькі вправи Григорія Сковороди за мотивами «Енеїди» www.medievist.org.ua/2014/02/blog-post.html.
51. Петерсон Л.Г., Холіна Н.П. Перша сходинка, друга сходинка .../Математика для дошкільнят.- Суми —Макден, 1993.– 42 с.
52. Подд'яков Н. Дитина-дошкільник: проблеми психічного розвитку і саморозвитку // Дошкільне виховання.– 1998. – № 12. – с. 68-74.
53. Постовой В.Г. Сучасна сім'я і її педагогіка.–Київ: Освіта, 1994.– 226 с. 158.
54. Про концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні. // Інформаційний збірник Мін. освіти України, 1996. – №6. – С.2 –12. 228
55. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля»/ Білан О. та ін.– Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 264 с.
56. Психолого-педагогічна діагностика розвитку дітей раннього дошкільного віку: Навчально-методичний посібник / За науковою редакцією Л. А. Федорович. Укладачі І. В. Макаренко, Л. А. Федорович – Кременчук: Християнська Зоря, 2008. – 217с.
57. Радул В.В. Цілісність та системність у педагогічних дослідженнях // Рідна школа. – 2004.– № 6.
58. Савченко Л.О. Системний підхід до педагогічного діагностування якості освіти студентів / Л.О.Савченко // Збірник наукових праць Військового

інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: ВІКНУ, 2013. – Вип. № 41. – С. 197-201.

59. Савченко О.Я. Сімейне виховання : Молодші школярі. – К.: Рад.школа, 1979. – 141 с.

60. Скарбничка ігор. Для розумних батьків і кмітливих дитлахів. – Маковецька Н, Крутій К. – Видав. «ЛППС», Запоріжжя. – 2004. – 62 с.

61. Стахова І.А. Особливості становлення цілісної картини світу в дітей шестирічного віку / І.А. Стахова // Молодий вчений, №5.2 (69.2), 2019. – С.162-165

62. Тлумачний словник української мови /Уклад. В.Яременко, О. Сліпушко. – Київ: Видав. «Аконіт», 2006. – Т.1.– С. 271.

63. Тлумачний словник української мови /Уклад. В.Яременко, О. Сліпушко. – Київ: Видав. «Аконіт», 2006. – Т.2.– С. 148.

64. Тригубляк О. І. Сенсорне виховання як засіб корекції психофізичного розвитку дітей дошкільного віку. Київ: Кам'янець-Подільський багатoproфільний навч.-реабілітац центр, 2011. 46 с.

65. Тришун Н. А. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку. Ржищів, 2013. 44 с.

66. Тришун Н.А. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку. – Ржищів, 2013. – 44 с. (протокол №1 від 20.08.2013 Ржищівська міськрада).

67. Туржанська О.С. Засоби діагностики для моніторингу якості підготовки майбутніх учителів математики / О. С. Туржанська // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. Наук. пр./ Редкол: І. Зязюн (голова) та ін. – Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – Вип. 23. – С. 514-520.

68. Управління якістю освіти / В.І. Войтенко, А.О. Лавренюк, Л.М. Малинич, В.В. Мельник, В.В. Гуменюк / [за заг. ред , А.О. Лавренюка]. – Хмельницький : ХОППО; Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2003. – 184 с. 227.

69. Усі заняття в групі раннього віку. 3-й рік життя. [Текст] /Уклад. О.А Шевцова. – Х.: ВГ « Основа», 2015. – 222 [2] с.: табл.
70. Федорова М.А. Виховання моральних цінностей у дітей дошкільного віку в різних видах діяльності / М.А.Федорова // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – 2010. – № 87. – С. 209 – 215.
71. Федорович А. В. Особливості ознайомлення дітей з кольором у системі сенсорного виховання Марії Монтессорі. Київ: Молодь і ринок, 2021. № 9. С. 53–57.
72. Філософія: Підручник /Г.А. Заїченко, В.М. Сагатовський, І.І. Кальний; За ред. Г.Я.Заїченко та ін. – К.,1995. – 186 с.
73. Формування сенсорних еталонів у дітей раннього віку засобами ...dnz12. itpark.org.ua/.../104-формування-сенсорних-еталонів-у-дітей-раннього-віку.
74. Чаркіна О.А, Методичні основи розробки і використання педагогічних тестів: Навчально-методичний посібник для студентів і викладачів педагогічних ВНЗ / О.А. Чаркіна. – Кривий Ріг: КДПУ, 2009. – 116 с.
75. Шикиринська О.В. Розвиток логіко-математичного розвитку старших дошкільників у контексті Концепції нової української школи. // La science et la technologie à l'ère de la société de l'information: coll. de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» з avec des matériaux de la conf. scientifique et pratique internationale, Bordeaux, 3 mars, 2019. Bordeaux : OP «Plateforme scientifique européenne», 2019. V.6. p. 61-65.
76. Щекатунова Г. Проблеми оцінювання якості освіти у загальноосвітніх навчальних закладах / Г. Щекатунова // Рідна школа. – 2007. – № 7-8. – С. 3-5
77. Adam R. The Process of Education Innovation / R. Adam, D. Chen,– Lnd. 1981. – 84 p.

78. Assessment Schemes for Teachers' ICT Competence – A. Policy Analysis [Электронный ресурс] – Режим доступа: [http:// www-old.cun. org/insightpdf /special_reports/PIC_Report_Assessment%20 schemes_ insig htn.pdf](http://www-old.cun.org/insightpdf/special_reports/PIC_Report_Assessment%20schemes_insightn.pdf).

79. Implementation of —Edukation and Training 2010|| work Programme. Working group A —Improving the education of teachers and trainers||. Progress report.— Brussels European Commission. Directorate-General for Education and Culture, September, 2004.— 74 p.

80. Technological Plan for Education [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// resources.eun/ org/insight/PTE_ english%20version.pdf](http://resources.eun.org/insight/PTE_english%20version.pdf).

81. Philosophy for children /Р4С М. Ліпман (Філософія для дітей) <http://obozrevatel.com/author-column/53790-sistema-obrazovaniya-yuzhnoj-koreiformiruet-otvetstvennyih-grazhdan.htm>.

82. Robert K. Cooper, Ayman Sawaf. EQ inteligencja emocjonalna w organizacji i zarzadzaniu / Robert K. Cooper, Ayman Sawaf. – Warszawa, 2000. – 423 s.

83. Salovey P., Mayer J.D. Emotional intelligence // Imagination, Cognition, and Personality, 1990. Vol. 9. P. 185–211.

84. Laishley Scales in Infant Development. Комплексне обстеження психомоторного розвитку дитини //Режим доступу/detkam.in.ua/kompleksneobstejennya-psihomotornogo-rozvitku-ditini-ranneogo.html.